

Univerzita Karlova v Praze
Pedagogická fakulta
Katedra Speciální pedagogiky

BAKALÁŘSKÁ PRÁCE

Postoj českých akademiků k eugenickým sterilizacím na počátku 20. stol.
Czech approach to eugenics sterilizations at the beginning of 20th century

Anna Valová

Vedoucí práce: PhDr. Monika Mužáková PhD
Studijní program: Speciální pedagogika B 7506
Studijní obor: Speciální pedagogika 7506 R002

2016

Prohlašuji, že jsem bakalářskou práci na téma Postoj českých akademiků k eugenickým sterilizacím na počátku 20. stol. vypracovala pod vedením vedoucího práce samostatně za použití v práci uvedených pramenů a literatury. Dále prohlašuji, že tato práce nebyla využita k získání jiného nebo stejného titulu.

Praha 14. 4. 2016

.....

podpis

Děkuji vedoucí své práce PhDr. Monice Mužákové PhD. za odborné vedení a připomínky, děkuji také své rodině a především svému muži za téměř nekonečnou trpělivost.

ANOTACE

Práce se snaží zmapovat debaty o zavedení eugenických sterilizací v českých zemích a Československu do roku 1938. Popisuje vznik a vývoj eugenického hnutí v zahraničí a jeho odezvy u nás, zabývá se jednotlivými eugenickými opatřeními a ukazuje postupné zúžení problému na otázky týkající se eugenických sterilizací. V poslední části se věnuje snahám o uzákonění sterilizací ve 30. letech. Opírá se jak o dobové publikace, novinové články a parlamentní stenoprotokoly Poslanecké sněmovny Národního shromáždění Československé republiky, tak o práce současných českých i zahraničních autorů.

KLÍČOVÁ SLOVA

dějiny, 1. republika, eugenika, sterilizace, předmanželská prohlídka, potrat, sterilizační zákon.

ANNOTATION

This work aims to map debates about implementation of eugenic sterilizations in Czech lands and Czechoslovakia up to 1938. It describes the rise and the development of eugenic movement outside Czech lands and its echoes in our home debates. The work depicts eugenic measures and shows gradual narrowing of the debates into questioning eugenic sterilizations only. The last part of the work concentrates on the efforts of codification of this kind of sterilization in the 30th of last century. The work draws on that time publications as well as newspaper articles, stenographic protocols of debates in Czechoslovak National assembly also on publications, articles by Czech and foreign authors.

KEYWORDS

History, 1st Czechoslovak republic, eugenics, sterilization, premarital medical check-up, abortion, sterilization law

Obsah

Obsah	5
Úvod	7
1 Eugenika jako vyústění vědeckého pohledu na svět	8
1.1 Starověk	8
1.2 Středověk a křesťanství	9
1.3 Charles Darwin	9
1.4 Francis Galton	10
1.5 Sociální darwinismus	11
1.6 Mendelovy zákony	12
1.7 Vznik národních eugenických hnutí	12
2 Počátky československého eugenického hnutí	13
2.1 Ladislav Haškovec	13
2.2 První organizace eugenického hnutí u nás	15
2.3 Program České eugenické společnosti	17
2.4 Memorandum ministru Horbaczevskému	18
2.5 Eugenické hnutí v nové Československé republice	19
3 Boj za předmanželské smlouvy	20
3.1 Zákon o zdravotním vysvědčení před sňatkem na půdě parlamentu	20
3.2 Prof. Haškovec vs. prof. Pelnář	21
3.3 Konečné zamítnutí vládního návrhu zákona	23
4 Dvacátá léta 20. století a potratové zákony	24
4.1 Potratové zákony v sociálním kontextu	25
4.2 Návrh na novelizaci zákona O vyhnání plodu ze života	26
4.3 Diskuse vyvolané návrhem na zrušení §144	27
4.4 Další pokusy o zrušení §144	30
5 Eugenické sterilizace – první ohlasy v českých zemích	31
5.1 Historie sterilizací ve Spojených státech amerických	31
5.2 Břetislav Foustka	31
5.3 Artur Brožek	33
6 Třicátá léta 20. století	34
6.1 První ucelená práce věnující se sterilizacím	34

6.2 Německý sterilizační zákon.....	35
7 Československá eugenika a rasové teorie.....	37
7.1 Přijetí GeVeNa mezi československými eugeniky.....	37
7.2 Kritika teorií o rasové čistotě v souvislosti s eugenikou.....	38
7.3 Zlehčování problému rasových teorií	40
8 Debaty pro et contra eugenickým sterilizacím.....	41
8.1 Sterilizace jako prostředek proti nadměrné plodnosti méněcenných	42
8.2 Otázky zásahu do osobní svobody člověka	43
8.3 Náboženské hledisko	45
8.4 Debaty o dostatečné úrovni genetických poznatků	48
8.5 Talenty ve společnosti	49
9. Snahy o uzákonění eugenických sterilizací v Československu	51
9.1 Přednášky a diskuse propagující sterilizace během třicátých let 20. stol.	51
9.2 Kritika německého sterilizačního zákona	53
9.3 Memorandum k eugenickým sterilizacím	54
10 Závěr	57
10.1 Shrnutí	57
10. 2 Eugenika v současnosti vs. eugenika v minulosti	59
Seznam použité literatury:	62

Úvod

Pod pojmem eugenické sterilizace se nám vybaví především hrůzné činy, jež páchalo nacistické Německo na nevinných lidech ve snaze vybudovat jednotnou Říši pod vládou vyšší rasy. Tyto události jsou však jen nechtěným důsledkem procesu, jehož počátky můžeme hledat již nejméně sto let předtím.

Spojením ideálu o nadřazenosti jednoho člověka nad druhým s novými možnostmi vědy a přesvědčením o úpadku společnosti vznikla nová věda – eugenika, usilující o zlepšení jak fyzické, tak duševní kvality lidstva. Eugenika se na základě Darwinovy teorie přírodního výběru, Mendelových zákonů dědičnosti i statistických měření provedených Francisem Galtonem snažila ozdravit společnost, pěstovat v lidech ty nejlepší vlastnosti. Využívala k tomu mnohá opatření, pozitivní i negativní, z nichž některá se nám dnes jeví jako poněkud problematická. Eugenické sterilizace počítáme mezi tato opatření.

Ve své práci se pokusím popsat, jak se k tématu eugenických sterilizací stavěli přední osobnosti české vědy. Budu se zabývat vývojem českého eugenického hnutí a ohlasy, které sterilizace mezi akademiky vyvolaly v jednotlivých časových obdobích od přelomu století až do začátku druhé světové války. Nejprve se dotknu podhoubí, z něhož se eugenika zrodila a stručně popíšu její vývoj v evropských a amerických zemích. Budu se věnovat historii českého eugenického hnutí a tématy, která v jednotlivých obdobích byla nejvíce diskutována v kontextu s eugenickými sterilizacemi. V poslední kapitole se chci podrobně věnovat poslednímu období eugeniky před druhou světovou válkou, zákonem o eugenických sterilizacích, o jehož prosazení se eugenikové snažili. Zákon se nepodařilo prosadit ani do paragrafovaného znění. Ve své práci se zaměřím na bližší okolnosti jednání o tomto zákonu.

Svou práci jsem založila na primární literatuře- dobových publikacích, člancích v odborném tisku, záznamech parlamentních rozprav a parlamentních tiscích. Mnoho informací jsem čerpala také ze sekundární literatury současných českých autorů, kteří se tímto tématem zabývali a z prací některých zahraničních autorů.

V celém rozsahu své práce užívám dobovou terminologii, tedy např. méněcenní místo lidí s postižením.

1 Eugenika jako vyústění vědeckého pohledu na svět

„Úřady podle mého názoru převezmou děti ze zdatných rodičů a dopraví je do opatrovny k nějakým pečovatelkám, které jsou ubytovány odděleně ve vyhrazené části města. Dětem horších rodičů anebo dětem s nějakou vadou, které se narodily těm lepším, dají, jak náleží, zmizet na nějakém zapovězeném a skrytém místě.“

Platón¹

1.1 Starověk

Lidstvo se odedávna muselo vypořádat s faktem, že určitá jeho část se odlišuje od běžných norem populace, je výjimečná. Intaktní část společnosti se s lidmi s postižením vyrovnávala různě, buď byli přijímáni, či dokonce uctíváni nebo necháni svému osudu, v některých společnostech byli zabíjeni. Narození postiženého dítěte bylo nejprve přičítáno působení negativních sil, pod vlivem náboženských představ se tu objevuje i pojem božího trestu.² V protokulturních společnostech lovců a sběračů bylo postižení přirozenou daností. Věci se změnily v zemědělských společnostech. Lidé se usazovali, pozorovali koloběh početí a zrození, sami se snažili změnit vlastnosti pěstovaných plodin a chovaných zvířat. Začalo se utvářet povědomí o přenosu určitých vlastností z generace na generaci a snahy o jejich cílené šlechtění. Rozmnožovat se mohli pouze jedinci s nejlepšími vlastnostmi. Ti, kteří nedostačovali, vyznačovali se vlastnostmi nevhodnými, byli z rozmnožování vyřazeni. Promyšlené metody ke zkvalitnění potomstva nebylo těžké aplikovat i na vlastní druh, člověka samotného.

Ze starověkého Řecka pocházejí zaznamenané případy pedocidy, kdy děti slabé a neduživé byly vynášeny z lidských sídel a ponechány svému osudu, či přímo byly shazovány ze skály. Pedocidu praktikovali ve starořecké Spartě, jejíž militaristicky zaměřená společnost se specializovala na výchovu válečníků. Máme zde zprávy o podpoře sňatku zdravých žen a mužů, aby se státu rodily zdravé děti. V menší míře, ale přesto, pedocidu praktikovala společnost i v Athénách.³ Platón vyslovuje základní myšlenku eugeniky - že ideální potomstvo vzejde z nejlepších mužů a žen. „Je nutné, aby se nejlepší muži stýkali s nejlepšími

¹ PLATÓN: *Ústava*. Praha: Svoboda-Libertas, 1993, s. 235

² VÁGNEROVÁ, M., HADJ-MOUSSOVÁ, Z., ŠTECH, S.: *Psychologie handicapu*. 2. vyd. Praha: Karolinum, 1999

³ TITZL, B.: *Postižený člověk ve společnosti. Hledání počátků*. Praha: Pedagogická fakulta UK, 1998

ženami co nejčastěji a nejhorší s nejhoršími co nejméně často. A potomky prvních je třeba vychovávat, potomky druhých ale ne, má-li být naše stádo opravdu vynikající.“⁴

1.2 Středověk a křesťanství

S nástupem křesťanství tyto snahy vyhasínají. Člověk je stvořen k obrazu božímu a je hříchem zasahovat do jeho života i zrození. Vše se děje z Boží vůle, člověk je součástí božího plánu. Utrpení bylo považováno za součást lidské přirozenosti, lidé se zabývali svou duší a zanedbávali své tělo. Přesto se ve středověku začaly objevovat první instituce, které se o postižené staraly. V období renesance nastalo postupné oprošťování od církevních dogmat, lidé začali zkoumat přírodu exaktními metodami a používat při tom svou vlastní rozumovou zkušenost.

Na počátku 19. stol. se v souvislosti s vědeckým a technickým pokrokem začaly objevovat otázky spojené s původem člověka jako živočišného druhu, rovnosti lidí ať už z hlediska pohlaví či rasové příslušnosti a možnosti ovlivňování kvality lidské populace. Přírodovědné disciplíny – biologie, paleontologie, antropologie se snaží nalézt odpovědi, žádná z nich však nebyla dostatečně konzistentní, aby mohla uspokojit všechny nabízející se otázky.

1.3 Charles Darwin

V roce 1859 vydal přírodovědec Charles Darwin (1809-1882) knihu o *O původu druhů*, v níž popsal svou koncepci evoluční teorie. V den vydání byla okamžitě vyprodána, což svědčí o potřebě zabývat se biologickým vývojem života a nespokojenosti s vysvětlením původu života předkládaným církevním dogmatem. Darwin svou koncepci zpracoval při své pět let trvající cestě kolem světa na lodi Beagle. Při zastávkách na různých místech planety zkoumal a shromažďoval obrovské množství geologických jevů, vzorků, fosílií a živých organismů. Setkal se také se širokým spektrem lidí, domorodců, přistěhovalců. Při pětítýdenním pobytu na Galapágách pak při pozorování ptáků rodu pěnkavovitých a nepatrných odchylek v rámci svého druhu způsobených odlišným působení prostředí dovršil svou evoluční teorii.

Žádný z velkých objevů lidstva nepřišel znenadání. Každá myšlenka má svůj čas, ve kterém se postupně rozvíjí, dotváří a zdokonaluje, než přijde někdo, kdo jí dá ucelený tvar a má odvalu vystoupit s ní tváří v tvář svým současníkům. Ani Darwin nebyl prvním vědcem zkoumajícím myšlenku vývoje druhů. Již na počátku 19. stol. sepsal úvahy o proměnlivosti druhů v čase

⁴ PLATÓN, pozn. 1, s.234

Jean-Baptiste de Lamarck (1744-1829), francouzský přírodovědec. Sám Darwin napočítal dvacet svých předchůdců, včetně svého dědečka, Erasma Darwina (1731-1802). Nejucelenější teorii vytvořenou na základě zpracování obrovského množství vzorků a vlastních pozorování však předložil on sám. Je třeba ještě zmínit Alfreda Russela Wallace (1823-1913), který princip přírodního výběru objevil nezávisle na Darwinovi ve stejné době. Wallace však z úcty k Darwinovi ustoupil do pozadí a uznal jeho prvenství.

V knize *O původu druhů* přišel Darwin s několika vzájemně provázanými teoriemi. Podle nich všechny druhy vznikly a vznikají divergencí ze společného předka, mají tedy společný původ. Druhy se vlivem rozdílných životních podmínek postupně vyvíjely odlišným způsobem. Darwin popírá skokové změny jednoho druhu v další, ale přichází s myšlenkou postupného rozvoje a kumulace drobných změn. Významným prvkem evoluční teorie je dědičnost. Mechanismus dědičnosti sice Darwin neznal, ale věděl, že určité varianty jednotlivých druhů jsou dědičné. Nejznámější teorií je teorie přírodního výběru, podle níž slabé a nejméně adaptované variace druhů samy zaniknou.⁵ Darwin si uvědomoval slabiny, že jeho teorie mají slabiny a po zbytek života je dále promýšlel a rozpracovával. V roce 1871 vydal další významné a kontroverzní dílo *O původu člověka a pohlavním výběru*, v němž přiřadil lidem a opicím společného předka.

1.4 Francis Galton

Darwinova teorie měla zásadní vliv na vznik a rozvoj eugeniky. První, kdo použil v roce 1859 termín eugenika pro novou vědní disciplínu zabývající se zušlechťováním člověka, byl sir Francis Galton (1822-1911), bratranec Charlese Darwina. Byl to významný vědec, cestovatel, genetik, antropolog. Galton se svými pracemi pokoušel popsat složitý jev dědičnosti statistickou metodou, tedy pozorováním širokého vzorku jedinců a matematickým vyhodnocováním pozorovaných údajů. Studium mnoha rodokmenů a měření tělesných znaků došel k pravidlům přenosu dědičných vlastností z předcházejících generací na potomstvo a zjištění, že průměrný stav potomstva se vždy vrací k průměru kulturní vrstvy jeho rodičů. Vlivem výběru se mohou z dobrých rodin vhodnou volbou sňatků tvořit

⁵ VOJTKO, T.: *Eugenika (aneb) zneužití jednoho očekávání*. Speciální pedagogika, Praha, 2005, s. 175

vyvíkající rodové linie.⁶ Klíčovým poznatkem bylo, že na základě přírodního výběru lze lidský rod vylepšit cílenou selekcí.⁷

Galton rozděloval eugeniku na selekčně pozitivní a selekčně negativní. Selekčně pozitivní eugenika se snažila podpořit biologicky žádoucí varianty znaků v dalším rozmnožování, tzn. schopní, lidé na tzv. vyšší úrovni by měli být podporováni v množení. Selekčně negativní eugenika se naopak snažila o vymýcení biologicky nežádoucích znaků, tzn. zamezení rozmnožování méněcenných.⁸

1.5 Sociální darwinismus

Pro pochopení významu Galtonových myšlenek na pozdější rozvoj eugeniky je třeba objasnit postavení člověka v dobovém kontextu. Uvolnila se pouta, jež nevolníka vázala k půdě a feudálnímu pánovi. Stejně tak se uvolnil vztah člověka k Bohu jako bezmeznému pánu nad životem člověka. Ve světle nových objevů se lidská mysl postupně racionalizovala, začala vnímat člověka jako součást přírody a zkoumat jeho postavení v ní. Osmnácté a devatenácté století přineslo lidstvu pokrok ve vědeckém zkoumání stejně jako pokrok technický. Mnoho lidí se stěhovalo za prací do velkých měst, kde pak přežívalo v nevyhovujících podmínkách. Přibývalo chudých lidí, nůžky mezi společenskými vrstvami se rozevíraly. Pro střední a vyšší třídy obyvatelstva byli příslušníci nižších vrstev podřadní, pokládali je za méněcenné. „Darwinova evoluční teorie pak učila, že příslušnost k vyšším společenským vrstvám je dána především neustálým rodovým předáváním schopností a nadání. Rodový majetek byl přímým ukazatelem schopností a nadání rodu. Naopak nemajetnost, tuláctví, opilství a duševní, resp. tělesná méněcennost pak jasným projevem osobního a rodového degenerativního úpadku.“⁹

Za příčiny degenerace byly pokládány špatné sociálně-hygienické podmínky, nárůst pijáctví, úpadek morálky a šíření dědičných onemocnění. Ve 2. pol. 19. stol. klesla ve většině evropských států porodnost obyvatelstva, přičemž bylo statisticky dokázáno, že se nižší společenské vrstvy rozmnožují rychleji, než vyšší vrstvy obyvatel. To, podle tehdejších učenců, vedlo ke stále se zrychlujícímu šíření nevhodných vlastností a poklesu úrovně lidské společnosti.

⁶ BROŽEK, A.: *Zušlechtění lidstva*. Praha: Fr. Topič, 1922

⁷ VOJTKO, pozn. 5

⁸ VOJTKO, pozn. 5

⁹ VOJTKO, pozn. 5, s. 174

Z dobové atmosféry vyrostl další směr vztahující se eugenicě – sociální darwinismus. Ten vyšel z Darwinovy teorie přírodního výběru. Slabé, nefunkční organismy v přírodě samy zaniknou, nemají možnost se rozvinout. Vlivem kultury a civilizace je však u lidské společnosti přirozený výběr znemožněn, a proto dochází ke stále vyšší kontaminaci špatnými vlohami, které by jinak přirozeně vymizely. Je tedy potřeba, aby společnost sama začala méněcenné nositele špatných vloh eliminovat. Tyto myšlenky se ve spojení s Galtonovou selekční ideou staly základem eugenického hnutí, jež dosáhlo největšího rozmachu na počátku 20. stol.

1.6 Mendelovy zákony

Člověkem, jenž jako první pronikl do zákonitostí dědičnosti organismů byl Johann Gregor Mendel (1822-1884). Směr nazvaný podle něho mendelismus vychází ze zkoumání přímého přenosu dědičných vloh mezi rodiči a jejich potomky. Mendel při svém působení v augustiniánském klášteře v Brně začal experimentovat s rostlinami hrachu setého. Zjistil, že vlastnosti živých organismů jsou podmíněny vnitřními vlohami. Vlohy se mohou vzájemně kombinovat, ale nemísí se. Mezi generacemi tak nedochází k přenosu hotových vlastností, nýbrž pouze vloh, které se mohou, avšak nemusí projevit vznikem odpovídajících vlastností. Své poznatky Mendel přednesl v roce 1865 na setkání Brněnského přírodovědeckého spolku a následně publikoval v práci *Pokusy s rostlinnými hybridy*. Mendelovi současníci však nerozpoznali význam jeho experimentů a práce tak upadla v zapomenutí. K jejímu uznání došlo až v roce 1900, kdy jí nezávisle na sobě objevili Hugo de Vries (1848-1935), Carl Erich Correns (1864-1933) a Erich von Tschermak (1871-1962).

Došlo k bouřlivému rozvoji genetiky. Dánský botanik Wilhelm Ludwik Johannsen (1857-1927) pojmenoval dědičnou vlohu jménem gen, americký genetik Thomas Hunt Morgan (1866-1927) přišel s chromozomovou teorií. Přidala se teorie Augusta Weismanna (1834-1914) o zárodečné plazmě, která obsahuje geny.

1.7 Vznik národních eugenických hnutí

Pro eugeniky bylo objevení zákonů dědičnosti jedním z faktorů při formování návrhů, jak zlepšit kvalitu populace. V jednotlivých státech našeho kulturního okruhu se začala tvořit hnutí, jež si dala za cíl zlepšení národní kvality. V době vzniku národních států se elity každého z nich snažily vylepšit kvalitu vlastního národa, vypěstovat v něm nejlepší vlastnosti tělesné i duševní. Diskutovala se opatření pozitivní eugeniky – profylaxe, zlepšování

sociálních a hygienických podmínek, podpora rozmnožování vyšších vrstev i opatření negativní eugeniky - regulace sňatků, sterilizace, izolování méněcenných jedinců, přičemž negativní opatření měla stejnou váhu jako opatření pozitivní. Již na konci 19. stol. byly úspěšně provedeny sterilizace ve Spojených státech amerických, což vedlo k vytváření prvních sterilizačních zákonů v některých amerických státech. Ve Spojených státech také byla poprvé uzákoněna regulace sňatků. To bylo inspirací pro kontinentální eugenická hnutí. Vůdčí postavení zaujímal hnutí ve Velké Británii. Dalším státem, kde eugenika zastávala významnou pozici, bylo Německo, jež se však soustředilo především na otázky nadřazenosti německého národa a jeho rasové čistoty.

Od 70. let 19. stol. se náznaky budoucího eugenického hnutí objevovaly také v českých zemích v souvislosti s rozvojem evolucionismu a proticírkevní propagandy. Mnoho významných lékařů, biologů a geologů, např. zoolog František Vejvodovský (1848-1936), chtěli Darwinovu teorii přírodního výběru aplikovat na tehdejší společenské poměry.¹⁰ Seriózně se však česká eugenika začala utvářet až na přelomu 20. stol. v okruhu vědců shromážděných okolo prof. Ladislava Haškovece (1866-1944).¹¹

2 Počátky československého eugenického hnutí

„Eugenické hnutí chce přispěti ke zdokonalení lidstva tím, že snaží se zameziti nemocné potomstvo, snahy jeho mají zřetel, jak k tělesné způsobilosti rodičů, tak stejně nezapomínají na vzestup schopností duševních.“

František Roman Jirman, 1923¹²

2.1 Ladislav Haškovec

První osobností československého eugenického hnutí se začaly profilovat již na počátku 20. století. Mezi nejvýznamnější z nich patřil jednoznačně prof. Ladislav Haškovec, lékař, profesor pražské Karlovy univerzity, jeden ze zakladatelů české neurologie, v roce 1905 zakládá první neurologické oddělení v Čechách v pražské nemocnici Na Františku.

¹⁰ JANKO, J.: *Diskuse k eugenickému hnutí v českých zemích*. Dějiny věd a techniky. Praha: 1997

¹¹ K dějinám eugeniky srov. JANKO, pozn. 9, TOMAN, P.: *České eugenické hnutí ve světovém kontextu a s ohledem na dílo Bohumila Sekly*. Bakalářská práce. Ořech 2010-2011, TURDA, WEINDLING, pozn. , VOJTKO, pozn. 5, MUŽÁKOVÁ, M.: *Fenomén slabomyslnosti*. Praha, 2009

¹² JIRMAN, FR., R.: *Eugenické hnutí*. Člověk. 1923, roč. 1, č. 4

Haškovec jako významný zastánce eugeniky v Evropě propagoval především lékařské vysvědčení před sňatkem. Je to jedno z prvních opatření negativní eugeniky, o němž se v Evropě i u nás začalo vážně diskutovat jako o možném řešení problému zhoršování kvality populace. Přední myslitelé jednotlivých států tvrdili, že je nutné zamezit tomu, aby méněcenní svou plodností měli vliv na celkovou degeneraci národa, jako nejlepší cesta se jevila kontrola a regulace manželských svazků. Každý, kdo chtěl uzavřít sňatek, měl se prokázat lékařskou zprávou, vysvědčením o své zdravotní bezúhonnosti. Haškovec již v roce 1900 uspořádal na přednášku na téma regulace sňatků. Během první dekády 20. stol. se snažil prosadit své názory nejen u českých ale i u zahraničních autorit. Pařížská neurologická společnost v roce 1902 Haškovcovy požadavky na vytvoření mezinárodního výboru složeného z právníků, lékařů a sociologů za účelem boje s degenerací národů a patologickou dědičností zamítla. Haškovec se nevzdával a stejné požadavky vznesl i na Mezinárodním kongresu neurologů a psychiatrů v Lisabonu v roce 1906, taktéž bezúspěšně¹³

V roce 1904 začal Haškovec vydávat časopis *Revue v neurologii, psychiatrii, fysikální a dietetické terapii* (dále jen *Revue*), který se záhy stal tiskovým orgánem představitelů českého eugenického hnutí. Časopis dvakrát změnil svůj název, zaměření však zůstává stejné, v roce 1915 v něm pak eugenika získává svou samostatnou sekci. Byly zde publikovány vědecké výzkumy, odborné články, eugenické polemiky, ale i zprávy o činnosti společnosti.

Na eugenická opatření se na počátku 20. stol. zaměřil sociolog Břetislav Foustka (1862-1947). Pokusil se přehledně zmapovat a popsat eugenické názory u zahraničních autorů a zaujmout k nim stanovisko ovlivněné svou příslušností k Masarykovu okruhu. Jeho závěry se odkláněly od názorů hlavních osobností eugenického hnutí. Foustka byl mnohem mírnější, podle něj degenerace, ani absence přírodního výběru v lidské civilizaci nejsou ještě fatální hrozbou. Hodnotil kriticky snahy o napasování Darwinových a Galtonových teorií na lidskou společnost. „Obavy, že počet osob slabých a degenerovaných vzrůstá tou měrou, že hrozí nebezpečí postupné degenerace národů soudobých, vplynuly z pozorování stinných stránek novodobé civilisace a diktovány byly jistě nejšlechetnějším soucitem s osudem člověka.

¹³ TURDA, M., WEINDLING, P., J.: *“Blood and Homeland”: Eugenics and Racial Nationalism in Central and Southeast Europe, 1900-1940*. Budapest: CEU Press, 2006

Vyplývaly však také z přecenění hlavní myšlenky selekční, přírodního výběru a z příliš mechanické jeho aplikace na vývoj společnosti lidské.¹⁴

Foustka zastával názory, jež braly v potaz hodnotu člověka jako lidské bytosti. Nechtěl propadat dobové panice, nechtěl se nechat strhnout hlavním proudem evropského uvažování, naopak, snažil se na fakta nahlížet objektivně, s nadhledem. Ladislav Haškovec, naproti tomu zastával tvrdé postoje. Byl přesvědčený, že kultura natolik změnila přirozené děje probíhající v přírodě, že je nutno uměle tyto děje nahradit. Regulaci sňatků považoval za první stupeň očisty národa od degeneračních faktorů. Poté, co by se stala přirozenou součástí kultury národa, plánoval přikročit k dalším, přísnějším opatřením.

V srpnu 1912 se českoslovenští vědci zúčastnili prvního mezinárodního eugenického kongresu, který se konal v Londýně. Na kongres přicestovalo na 300 přívrženců eugeniky z Evropy a USA, mezi nimi rektor Harvardovy univerzity Abbot Lawrence Lowell (1865-1913), rektor Stanfordovy univerzity David Starr Jordan (1851-1931) nebo budoucí britský předseda vlády Winston Churchill (1874-1965). Sjezd byl přelomový, poprvé se zde diskutovalo o způsobech zabránění rozmnožování méněcenné populace.¹⁵

2.2 První organizace eugenického hnutí u nás

Snahy o pochopení a zmapování případů dědičnosti slabomyslnosti vyústily k založení Soukromé eugenické centrály v pražském Ernestinu 12. června 1913. U jejího zrodu stáli nejvýznamnější biologové, lékaři i pedagogové. Biolog a první československý profesor genetiky Artur Brožek (1882-1934), profesor antropologie Jindřich Matiegka (1862-1941), filosof a pedagog František Čáda (1855-1918) i ředitel Ernestina Karel Herfort (1871-1941). Zaměřovala se na detailní genealogická a statistická data jednotlivých pacientů, jež získávala pomocí rodopisného dotazníku od jejich příbuzných.¹⁶ Karel Herfort o významu a potřebě záznamů hovořil v přednášce pro českou eugenickou společnost, nazvané „Eugenický význam vrozené slabomyslnosti a první výsledky v tom směru vykonaných eugenickou stanicí v Ernestinu.“

Eugenický program spočívající především v informování a vzdělávání veřejnosti byl až do roku 1915 pod správou Zemské komise pro ochranu dětí a péči o mládež v království

¹⁴ FOUSTKA, B.: *Slabí v lidské společnosti*. Praha: Jan Leichter, 1904, s. 203

¹⁵ TURDA, pozn. 13

¹⁶ TURDA, pozn. 13

Českém. Postupem času však členové přípravného výboru české eugenické společnosti zjistili, že Zemská komise postavená především na charitativní činnosti již na vytčené úkoly v oblasti péče o zdatnost národa nestačí. Bylo nutno založit zvláštní instituci, jež by se plně specializovala na eugenické úkoly.¹⁷

„Když byla v druhém roce první světové války dne 2. května 1915 na Staroměstské radnici v Praze za předsednictví filozofa a pedagoga Františka Čády slavnostně založena Česká eugenická společnost (dále jen ČES), jednalo se především o pokus soustředit celou řadu aktivit ve zdravotní, sociální a pedagogické sféře a zároveň vytvořit platformu, na níž by bylo možné formulovat nové požadavky.“¹⁸

Předsedou české eugenické společnosti se stal prof. Ladislav Haškovec, místopředsedou prof. Vladimír Růžička (1870-1934), dalšími členy čestné rady se stali profesoři Karel Herfort, Artur Brožek, František Čáda a Břetislav Foustka. Mezi řadovými členy a přispěvateli se objevují také dr. Edvard Beneš (1884-1948), či dr. Jiří Guth Jarkovský (1861-1943).¹⁹

Úvodní přednášku na ustavující schůzi ČES pronesl prof. František Čáda, jeden ze zakladatelů pomocného školství v českých zemích. Hovořil o záměru eugeniky vytvořit společnost složenou převážně ze zdravých a šťastných lidí, schopných práce a přispívajících k obecnému blahu. Čáda byl přední český pedagog, filosof i právník, jenž se podílel na systematickém vzdělávání slabomyslných. Prosazoval, aby se méněcenným dostávalo stejné péče a vzdělání jako zdravým dětem. O to se měl postarat především stát a veřejné korporace, ne soukromé dobročinné organizace, jak tomu v na počátku století v našich zemích bylo. Vytvořil promyšlenou koncepci péče o postižené, zahrnující vzdělávání dětí a mládeže tak, aby se mohla v dospělosti zapojit do společnosti jako její skuteční, třeba slabší, členové. K umístění v ústavech mělo docházet pouze v těch nejhorších případech.

Přestože měl Čáda obrovský podíl na zlepšování postavení méněcenných, jejich vzdělávání a socializaci, ani on se svým projevem neodchýlil od základní teze tehdejší společnosti, v němž se slabomyslní a antisociální jedinci se stávají přítěží, proti které je třeba se bránit. „V tomto

¹⁷ Zpráva o činnosti „České eugenické společnosti“ přednesená na valné hromadě 29. Června 1917. Revue. 1917, roč. 14

¹⁸ ŠIMŮNEK, M. V.: *Pro et contra. Debáty o zavedení tzv. eugenické sterilizace v Československu, 1933-1938.*

Speciální pedagogika. Praha, 2012, s. 225

¹⁹ Pozn. 17

plnění úkolu sebezáchovy a v těchto životních snahách svých dochází společnost lidská – ať jest větší, či menší – podpory jen od jedné vrstvy svých členů, jen od *řádných* a platných občanů. Naproti tomu jiné dvě třídy individuí žijících také ve společnosti kterékoli, jsou úsilí tomu jen na překážku a na závalu. Jedni z těchto členů společnosti jen nyjí a tyjí z výhod a péče společnosti, sami nepřispívajíce společnosti k cílům jejím nijak neb leda nepatrně – individua *slabá*, neduživci, nedomyšlní atd. – druzí dokonce jsou proti společnosti, jsou antisociální, ohrožují společnost, jsou překážkou jejího rozvoje a rozkvětu, jsou vnitřními nepřáteli – individua zločinná a některá individua abnormní.“²⁰ Úkoly eugenické společnosti viděl Čáda především v posilování a podpoře zdravé a funkční části společnosti, dále pak ve vzdělávání méněcenných a jejich co největším zapojení do plnohodnotného života. Nemenší význam však pro něj mělo i zavádění negativní profylaxe, odstranění nežádoucích společenských jevů, podporované zákony.²¹

2.3 Program České eugenické společnosti

Ve svém programu si ČES kladlo množství úkolů. V první řadě považovalo za nutné získat pro své záměry co nejvíce lékařů a zasadit se o rozšíření medicínského oboru o další odvětví. Dále plánovalo rozsáhlou osvětovou činnost v podobě rozšiřování letáků, založení eugenické poradny u České zemské komise pro ochranu mládeže, činnost výzkumnou, literární i přednáškovou.²² Stálo v pozadí osvětové kampaně za sociální hygienu, ale bylo aktivní i ve veřejné sféře, kde potřebovalo prosadit pro ni potřebné zákony.

Ladislav Haškovec přikládal velký význam vědecké a výzkumné práci a aplikaci zjištěných poznatků, nejvíce pak genetiky, které se věnoval především biolog prof. Vladislav Růžička, který působil na půdě Ústavu všeobecné biologie, Karel Herfort v Ernestinu a Artur Brožek, biolog, jenž zkoumal Mendelovy zákony pomocí hybridizace rostlin. Zaměřil se také na sociální hygienu a zdravotní politiku. Velmi prosazoval omezování sňatků epileptiků, psychotiků a lidí těžce degenerovaných, žádal osvětu v oblasti alkoholismu a pohlavních chorob, zdravotní a rodinnou výchovu na školách. Zasazoval se o zřízení hygienického musea,

²⁰ ČÁDA, F.: *Úkoly a význam „České společnosti eugenické“*. Úvaha, kterou přednesl na ustavující valné schůzi „České společnosti eugenické dne 2. Května 1915 František Čáda. Třeboň, 1915, s. 4

²¹ ČÁDA, pozn. 20, srov. ČERNÁ, M.a kol.: *Česká psychopedie. Speciální pedagogika osob s mentálním postižením*. Praha: Karolinum, 2009

²² Pozn. 17

kde by se daly organizovat výstavy týkající se největších problémů v oblasti přenosných chorob a chorob dědičných.²³

Haškovec formuloval základní eugenické požadavky takto:

- Zřízení okresních zdravotních rad a osamostatnění okresních lékařů
- Vedení evidence o zdravotním stavu obyvatelstva, povinné hlášení o osobách choromyslných, pohlavně a infekčně nemocných, nebezpečných alkoholiků a epileptiků. Žádá také povinné hlášení otcovství u nemanželských dětí, z důvodu zjišťování rizika dědičného zatížení.
- Vedení evidence o zdraví školních dětí
- Zdravotní prohlídky před sňatkem²⁴

Haškovec v těchto bodech předjímá současné pojetí zdravotnické péče a základních sociálních a hygienických opatření tak, jak je zná moderní společnost. O důležitosti pozitivních opatření chtěl přesvědčit veřejnost nejen letáky, ale navrhoval i použít téma jako součást kulturních počinů, např. v literatuře, či divadelních hrách. Sporné téma sňatkových opatření pokládal za součást celkové zdravotní a hygienické péče, vedoucí ke zlepšení a regeneraci národa. Jeho snažení vyvrcholilo na počátku 20. let 20. stol., snahou o uzákonění předmanželských vyšetření a státem řízené omezování sňatků.

2.4 Memorandum ministru Horbaczevskému

Během válečných let se česká eugenika formovala. Sílící snaha o zviditelnění svých záměrů eugeniky vedla k jejich prosazování na politické úrovni. Česká eugenická společnost napsala memorandum prvnímu rakouskému ministru veřejného zdravotnictví Janu Horbaczevskému do Vídně, kde zformulovala body svého programu a požadavky na státem podporovaný eugenický výzkum. „Chceme-li zajistiti úspěšnou práci na poli péče o biologickou sociální zdatnost populace, nutno umožniti soustavný výzkum faktorů, které tuto zdatnost určují, zřízením a náležitým vybavením příslušných ústavů.“²⁵ Důraz byl položen na zavedení předmanželských prohlídek jakožto jediného opatření negativní eugeniky. „Konečně

²³ HAŠKOVEC, L.: *Organisace eugenického hnutí v Čechách*. Revue. 1917, roč. 14

²⁴ HAŠKOVEC, pozn. 23

²⁵ *Memorandum podané Českou eugenickou společností ze dne 27. září 1917 rakouskému ministru veřejného zdravotnictví Janu Horbaczevskému*. Revue. 1917, s. 435

dovolujeme si Vaší Excellenci předložit k úvaze, aby bylo postaráno zákonnou cestou o eugenickou revisi sňatkovou. Jedná se o starou a dávno uznávanou nutnost varovati a vylučovati elementy notoricky pro budoucí generaci škodné z účasti na plození, i když se jí může docílit jen náprava částečná a nedostatečná. Jedinou cestou k ní jest závazná lékařská prohlídka před sňatkem a povinné předložení lékařského vysvědčení před sňatkem. Počin ten bude velkého výchovného významu, vzbudí a zvýší v lidu vědomí zodpovědnosti vůči společnosti a generacím budoucím a pozvedne i mravní úroveň, která právě v otázkách péče o generace příští není zajisté podružného významu, nýbrž naopak činitelem velice mocným.“²⁶ Kvůli válečnému stavu Rakouska-Uherska a potažmo celé Evropy zůstávají požadavky České eugenické společnosti nevyslyšeny. Obdobné memorandum zasílají také krátce po vzniku Československé republiky v roce 1918 prezidentu T. G. Masarykovi. O odezvě není nic známo.²⁷

2.5 Eugenické hnutí v nové Československé republice

V roce 1918, krátce po vzniku československé republiky, uspořádá Česká eugenická společnost anketu, kde „má v úmyslu probírat otázky, které se dotýkají základů našeho příštího národního života, přičemž má býti uvažováno o celém kmeni československém jako o národní jednotce.“²⁸ V anketě se ČES zaměřila na problémy populačního rasového rozvrstvení, otázkou porodnosti a plodnosti, rozšíření méněcenných elementů, alkoholismu, chudinských poměrů, péči o mládež a dalších. Zmíněno bylo také vylučování méněcenných z účasti na plození s důrazem na předmanželské smlouvy.

Na druhém Mezinárodním eugenickém kongresu, který se konal v roce 1921 v New Yorku, bylo odhlasováno, že příští kongres se bude konat v Praze. Toto rozhodnutí znamenalo významný popud pro vytvoření speciálního ústavu pro eugeniku, jenž měl, podle Růžičky ukázat přínos a význam československé eugeniky pro mezinárodní vědeckou komunitu. Proto byl v Praze v roce 1923 založen Československý ústav pro národní eugeniku, na jehož vzniku se podílela pražská universita spolu s ministerstvem veřejného zdraví a tělesné výchovy. Navzdory původním záměrům však ústav nebyl rozsáhlý ani zcela nezávislý. Působil jako součást biologického ústavu při Lékařské fakultě Karlovy univerzity v Praze. Po roce

²⁶ Pozn. 24, s. 436-437

²⁷ TURDA, pozn. 13,

²⁸ In Revue. 1918, roč. 15, s. 84-85

1920 také vznikla Eugenická komise při Masarykově akademii práce. Československá eugenika však nikdy nedocílila své samostatné instituce.²⁹

3 Boj za předmanželské smlouvy

„Potřeba dnešní poválečné doby, ve které národ ztratil nikoliv lhostejné množství nejzdravějších a k plození nejzpůsobilejších mužů, ve které pohlavní choroby a tuberkulóza se povážlivě šíří a kdy důsledky válečných poměrů i jinak zhoršily existenční a zdravotní podmínky obyvatelstva a příštích generací, odůvodňuje mě plně, aby z hlediska zdravotního zákonodárce k smlouvě manželské nový zřetel vzal. Jest povinností veřejné správy, aby přispěla všemi dostupnými prostředky k omezení všech škodlivých vlivů rušivě působících na zdraví národa a jeho generací.“

Ladislav Haškovec, 1920³⁰

3.1 Zákon o zdravotním vysvědčení před sňatkem na půdě parlamentu

Haškovcův boj za regulaci sňatků vyvrcholil v roce 1919, kdy byl v Poslanecké sněmovně Národního shromáždění přijat zákon č. 320 Sb. O obřadnostech smlouvy manželské. Zákon jako celek upravoval všechny úřední náležitosti týkající se manželství. Primárně se v něm řešily a také největší ohlasy v Poslanecké sněmovně vyvolala témata odluky církve a státu, tedy možnost civilních sňatků a s tím související rozluka manželství. Přestože téma zdravotního stavu manželů mělo svou váhu, vyvolalo četné diskuse a ohlasy mezi lékaři a veřejností, na půdě parlamentu se mu prostoru nedostalo. Nejprve bylo třeba upravit zákon pocházející z Rakousko-Uherského zákonodárství podle potřeb nově vznikající moderní demokratické společnosti, která se chtěla vyvázat z pout církevních omezení a stát se pokrokovou a svobodnou. Z těchto důvodů věnovali poslanci Národního shromáždění při schůzích regulacím sňatků málo pozornosti.

Přesto spolu se zákonem byla přijata rezoluce o potřebě zajištění pohlavního zdraví manželů a zdravého potomstva, která navrhovala vytvoření zvláštního zákona obsahu sociálně-hygienického a trestně právního. Z důvodu časové náročnosti, tudíž nemožnosti zpracování

²⁹ ŠIMŮNEK, pozn. 18, s. 228

³⁰ HAŠKOVEC, L.: *O návrhu zákona k obřadnostem smlouvy manželské*. Časopis lékařův českých. 1920, s. 110

nového zákona a zároveň nutnosti vyřešit návrat množství vojáků jako potencionálních nositelů pohlavních chorob z bojišť první světové války, byl do návrhu přidán do §1 zákona první odstavec, v němž se říká: „Oddání býti mohou kromě toho snoubenci jen, vykáželi se vysvědčením veřejně ustanoveného lékaře (obvodního, policejního, okresního, na Slovensku městského, stoličného), že nejsou stíženi chorobou, která se přiči účelům manželství nebo by škodlivě působila na zdraví druhého manžela nebo potomstva. Vysvědčení dlužno vzíti ke spisům o ohláškách a vyznačiti v knize sňatků.“³¹ První odstavec §1 zákona O obřadnostech smlouvy manželské vznikl jako doplnění části o formálních postupech uzavírání sňatku.

3.2 Prof. Haškovec vs. prof. Pelnář

O návrhu zákona se rozproutila diskuze v Časopise lékařův českých mezi prof. Haškovecem a lékařem, členem československé zdravotní rady, prof. Pelnářem (1872-1964). Prof. Pelnář vyslovil obavy, že věda ještě není schopna u mnoha chorob určit míru nebezpečí pro potomstvo. „V dosavadní metodice vězí však nad to ještě nebezpečí chybných závěrů, neboť jest skoro nemožno sestaviti správný lékařský rodokmen rozvětvené rodiny: nehledě k možnosti nevěry a tudíž promiskuitě otců a matek jsme odkázáni na anamnesu zcela nespolehlivou. . . .“³² Pelnář pochyboval o dosažení úplné objektivnosti a správnosti výzkumů rodokmenů, neboť již vstupní informace nebyly fakticky dohledatelné. Připomněl také, že některé nemoci se projevují skrytě nebo jsou infekční a nebezpečné ještě dlouho po vyléčení. Tázal se, kdo bude mít zplnomocnění rozhodovat o budoucnosti dvou lidí, zda lékař, jež vystavuje posudek či úředník krajského úřadu a jak by si lékař takové rozhodnutí mohl vzít na zodpovědnost.

Prof. Pelnář se nezastavoval jen u kritiky návrhu zákona o manželství. Pochyboval o správnosti závěrů obecně přijímané teorie o potřebě umělého šlechtění lidského rodu. Plně si uvědomoval nepatrné znalosti tehdejší vědy o tak komplikovaném oboru jakým je genetika a přenos dědičných vlastností. „Šel bych však dále k jádru otázky: jest odůvodněno samo východisko celého hnutí – tj. věta, že lidstvo potřebuje zlepšení? Je pravda, že lidstvo degeneruje? Není-li to jen dojem krátkozrakého pozorovatele jednotlivých starých rodin, jednotlivých tříd společenských? Nevylučují se individua dědičně zatížená a chorobná sama

³¹ *Vládní návrh. Zákon, jímž se doplňuje zákon ze dne 22. května 1919, č. 320 sb. z..a n. o obřadnostech manželské smlouvy a o rozluce manželství.* Dostupné z WWW:

http://psp.cz/eknih/1918ns/ps/tisky/t1398_00.htm

³² PELNÁŘ: *Omezování a zakazování sňatků z důvodů eugenických.* Časopis lékařův českých. 1919, s. 978

v následujících generacích? Není v projevu pudu pohlavního zřejmě viděti tuto přírodní regulaci? Toto, možno říci, samočištění rasy?“³³

Svým názorem se prof. Pelnář vymykal postojům hlavního a určujícího proudu tehdejší moderní vědy. Kládl si tyto otázky ne z důvodu víry, ani z etického hlediska omezování lidských práv, ale z pouhé pokory před přírodními zákony, které ještě člověk nebyl schopen pochopit. „A tak musíme prohlásiti: doba, kdy bychom si mohli troufati sňatky zákonem dovolovati a zakazovati z důvodů eugenických, snad přijde, ale dosud nenadešla. Dosavad můžeme jen raditi, ale nemůžeme rozhodovati.“³⁴

Ladislav Haškovec Pelnářovi oponoval tím, že omezování sňatků se ve skutečnosti objevovalo již občanském zákoně platném v Rakousku-Uhersku. Tento zákon zamezoval vstoupit do manželství choromyslným nezletilým nebo nesvéprávným osobám. Podle Haškovce bylo třeba zákon rozšířit i na dospělé a převzít za ně odpovědnost rozhodování. Haškovec se chtěl soustředit především na přesný výčet chorob, k nimž se zákon bude vztahovat a vymezit přesný normativní postup při posuzování jednotlivých případů. Navrhoval, aby oddávající byl povinen při ohlašování sňatku požadovat lékařské vysvědčení, pokud by v něm bylo označeno vybrané dědičné onemocnění jako překážka manželství, postoupil by případ soudu I. instance, který by posoudil možnost sňatku, či nikoliv.³⁵

Podle Haškovce není třeba speciálního lékařského vzdělání pro tyto posudky, neboť příznaky vybraných dědičných onemocnění jsou tak jasné, že je rozezná i laik. „Nesmíme přeceňovat t.zv. diagnostické omyly, jsou řídké a dokonce nesmíme tu citovati diagnostické omyly, které nejsou diagnostickými omyly, nýbrž chybou jednotlivcovou, jíž se nemá dopustiti a s níž se nesmíme ztotožňovati.“³⁶ Haškovec vytrvale sledoval vytčený cíl, eugenické zušlechtění národa. V zájmu celku zapomínal na člověka samotného. Svým kritikům oponoval a přehlížel jejich argumenty.

V dalším textu prof. Haškovec jmenoval úspěchy, které výzkum dědičnosti zaznamenal v posledních 100 letech, uznal sice, že dědičnost u člověka nemůže být tak jednoduše zjištělná jako u rostlin, s nimiž pracoval J. G. Mendel, ale nebál se vyzvednout odbornost

³³ PELNÁŘ: pozn. 32, s. 978

³⁴ PELNÁŘ: pozn. 32, s. 978

³⁵ HAŠKOVEC, L.: *Diskuse k omezování a zakazování sňatků z důvodů eugenických*. Časopis lékařů českých. 1919

³⁶ HAŠKOVEC, pozn. s. 964

vědy tak spolehlivou, aby mohla určit vrozené dispozice k onemocnění. Tam, kde Pelnář uvažoval kriticky o objektivnosti zvolených vědeckých metod, Haškovec nepochyboval, případné omyly pokládal za nedůležité, omluvitelné v zájmu vyšších cílů. „Jsme povinni těchto zkušeností využití pro zmírnění chorobnosti lidstva vrozenou dispozicí trpící. . . . Zkušenost, že syfilitik, nervově neb jinak chorý měl dítě zdravé, neznamena, že musíme státi bezradni vůči zkušenosti opačné.“³⁷

V debatě těchto dvou předních československých lékařů chybí etický rozměr problému. Regulace manželství je zásahem do přirozeného práva dvou lidí prožít život společně. Touto otázkou se zabývala až právnička Jarmila Veselá ve třicátých letech. V diskusích věnujících se předmanželským zdravotním vysvědčením však tento argument vůbec nezazněl. I profesor Pelnář možnost zdravotních vysvědčení před sňatkem v budoucnosti připouští. Z dnešního pohledu bychom ani kvůli vyšším národním zájmům nemohli natolik omezit osobní svobodu občana, abychom mu zabránili ve společném soužití s vybraným partnerem. Pojetí osobní svobody bylo v nově se rodící demokracii odlišné, jistě za to mohly i společenské předsudky, neboť volba životního partnera byla i tak často omezována okolím, předurčena rodinnými příslušníky.

Žádný z obou lékařů se také nepozastavil nad tím, jak by zákon změnil demografický vývoj společnosti. Nebyl proveden žádný průzkum ani odhad, kolika lidí by se zákaz sňatků mohl dotýkat a jak by se odrazil v porodnosti obyvatelstva. Nikde nezazněl ani argument o možném zneužití zákona především v menších městech.

3.3 Konečné zamítnutí vládního návrhu zákona

Doplňující návrh se nedostal ani k právnímu výboru Poslanecké sněmovny. Dříve, než mohl být právním výborem projednán, vláda od něho upustila, opírajíc se o výrok komise státní zdravotní rady, podle něhož: „věda lékařská dosud není s to, aby mohla alespoň ve většině případů přesně určit neschopnost aneb schopnost snoubenců k manželství vzhledem k potomstvu. Nepokročila dosud do té míry diagnostika nemoci v tak zvaném latentním stadiu (syfilis, kapavka, nervové a duševní choroby), ani prognostika nemoci co do dědičnosti, ani prognostika genealogická z rodokmenu, aby mohly dáti lékařům vodítka pro rozhodování při tak obecném a častém podnětu, jako jest uzavření sňatku. Podati posudek

³⁷ HAŠKOVEC, pozn. 30, s. 110

by bylo úkolem pro každodenní praxi neřešitelným, nebo by se zvrhlo v prázdnou formalitu.“³⁸

Právní výbor přesto vyslovil naději, že vláda nepustí ze zřetele rezoluci a Národnímu shromáždění vbrzku předloží osnovu příslušného zákona.³⁹ To se však nikdy nestalo. Můžeme soudit, že zdravotní rada složená z lékařské většiny se postavila silně proti. Sám Haškovec ve svém projevu k zamítnutí výše zmíněného prvního odstavce cituje ministra spravedlnosti Veselého, který odůvodňuje odmítnutí návrhu politicko-taktickými důvody, neboť mnoho lidí je proti, zvláště z lékařských kruhů. Zamítnutí návrhu a další úplné odsunutí tématu lékařských vysvědčení znamenal těžkou ránu pro mnoho československých eugeniků, zvláště pro Ladislava Haškovce. Měl to být první krok na cestě k lepší eugenické budoucnosti národa a Haškovec si sliboval po přijetí doplněného zákona další pokroky v prosazování eugenických opatření. Jeho úsilí vyznělo naprázdno a pozornost akademiků a veřejnosti se záhy přesunula k dalším tématům.

4 Dvacátá léta 20. století a potratové zákony

„Proto každý zákon, který donucuje ženu k mateřství beze všech ohledů na její zdravotní a hospodářské poměry, jest urážkou lidské důstojnosti její. Zákon takový zhoršuje situaci vůbec, neboť svou strohostí vrhá ženy buď v úpadek pozvolný, nebo v záhubu ihned. Nelze vůbec dnes statisticky zjistit počet pokoutních potratů, byl by jistě hrozivý, neboť není téměř jediného domu, kde by se takový případ nevyskytl. Toto zlo nelze vyléčiti, jestliže zůstane zlem utajeným, přehlíženým.“

Luisa Landová-Štychová 1920⁴⁰

³⁸ Zpráva právního výboru o vládním návrhu zákona tisk č. 1398, jímž se doplňuje zákon ze dne 22. května 1919, kterým se mění ustanovení občanského práva o obřadnostech smlouvy manželské, o rozluce a o překážkách manželství. Dostupné na WWW: http://psp.cz/eknih/1918ns/ps/tisky/T2672_00.htm

³⁹ Pozn. 38

⁴⁰ Návrh poslanců Landové-Štychové, MUDr. Boh. Vrbenského, Dr. Bartoška a jeho společníků na novelisaci ustanovení XVI. hlavy I. dílu všeob. trest. zákona ze dne 27. května 1852 o vyhnání plodu ze života. Dostupné na WWW: http://psp.cz/eknih/1920ns/tisky/t0694_00.htm

4.1 Potratové zákony v sociálním kontextu

Poválečná sociální situace Československé republiky byla pro většinu jejích obyvatel velice tíživá. Rozdíly mezi bohatými a chudými byly obrovské. Sociálně slabé vrstvy obyvatelstva bojovaly s nedostatkem základních životních potřeb. 50% obyvatelstva velkých měst zemřelo na tuberkulózu, rozmohla se lichva, obchodní přírážky byly obrovské, vzrostla nezaměstnanost dělnictva, několikanásobně se zvýšily pronájmy bytů, uhlí nebylo dostatek ani pro průmyslové podniky, natož pro drobné spotřebitele, jeho cena tedy neúměrně rostla. Lidé trpěli nedostatkem masa, tuků, mléka i mouky. Na půdě parlamentu poslanci často řešili tíživou situaci obyvatelstva. Sociální problémy se staly doménou žen zvolených do Poslanecké sněmovny. Poslankyně Františka Zeminová (1882-1962), či Alice Masaryková (1879-1966) často poukazovaly na všeobecnou chudobu a apelovaly na nutnou potřebu sociálních reforem.⁴¹

„Jen několika slovy chci podotknouti, jakým způsobem se zdražovalo. Vajíčko, které před válkou stálo 6h, stojí nyní 1K 80h, t.j. 3000%, 1kg másla stál před válkou 3K, ale nyní ho dostanete jen za 60 – 80K, t.j. 2000 – 3000% zdražení, 1kg sádla, který stál před válkou K1 80h stojí nyní 60K, což jest 3300% zdražení, 1kg mouky, který stál před válkou 40h, stojí nyní 10K „⁴²

V tomto prostředí existenčních problémů, bylo pro rodiny sociálně slabé těžké přivést na svět další potomky, a tak nemalé procento žen volilo potrat. V meziválečném Československu však zákony regulující potraty pocházely ještě z dob Rakouska-Uherska, konkrétně z roku 1852, jako §144-148 trestního zákoníku. Podle těchto paragrafů bylo provádění potratů trestáno až pěti lety těžkého žaláře jak pro ženu, která se o potrat pokusila, tak pro všechny osoby, jež jí asistovaly.⁴³ Navzdory trestům bylo ročně v Československu provedeno podle odhadů tehdejších lékařů asi 80 000 potratů, při nichž bylo 20 000 žen trvale zmrzačeno a 2600 zabito.⁴⁴ Potraty byly prováděny v domácím prostředí, pokoutně, většinou ženami bez patřičného vzdělání, v nevyhovujících hygienických

⁴¹ Srov. Řeč poslankyně Masarykové na 15. a 51. schůzi Poslanecké sněmovny Národního shromáždění v letech 1918-1920 a řeč poslankyně Zeminové na 16., 60., 87. a 111. schůzi Poslanecké sněmovny Národního shromáždění v letech 1918-1920. Dostupné na WWW:<http://psp.cz/eknih/1918ns/ps/stenprot/index.htm>

⁴² Z řeči poslankyně Zeminové na 16. schůzi Národního shromáždění 14. ledna 1920. Dostupné na WWW: <http://psp.cz/eknih/1918ns/ps/stenprot/016schuz/s0160001.htm>

⁴³ FEINBERG, M.: *Elusive Equality: Gender, Citizenship and the Limits of Democracy in Czechoslovakia 1918-1950*. Pittsburg PA:University Pittsburg Press, 2006

⁴⁴ WASSERMANN, M.: *O indikacích eugenických a sociálních k zavedení potratu*. Františkovy lázně. 1921

podmínkách. Proto se tyto zákony, zjednodušeně nazývané jako §144, brzy dostaly do hledáčku představitelk ženského feministického hnutí v nově ustavené Československé republice. Poslankyně Luisa Landová Štychová (1885-1969) nebo Betty Karpíšková (1881-1942) se nechtěly smířit s utrpením tisíců sociálně slabých žen a hledaly způsob, jak ho změnit.

4.2 Návrh na novelizaci zákona O vyhnání plodu ze života

V roce 1920 byl poslankyní Luisou Landovou-Štychovou poslanecké sněmovně Národního shromáždění předložen návrh na novelizaci ustanovení XVI. hlavy I. dílu §144 Všeobecného trestního zákona ze dne 27. května 1852 o vyhnání plodu ze života. V §4 navrhovaného zákona stojí : „. . . . není vyhnání plodu, ať vlastního nebo cizího do 3 měsíců těhotenství předmětem trestního stíhání, stalo-li se na žádost ženy z ohledů zdravotních, eugenických nebo sociálních nebo i tehdy, kdy se jedná o následky znásilnění, jakož i v případech svedení mladistvých do 16 let.“⁴⁵

V odůvodnění návrhu byly přesně specifikovány indikace umělého přerušení těhotenství a to vedle sociálních a zdravotních také indikace eugenické, např. slabomyslnost, těžké nervové choroby, ale i syfilis, či alkoholismus u jednoho nebo obou rodičů. Landová-Štychová hájila právo ženy na rozhodnutí přivést, či nepřivést na svět dítě, o němž ví, že není schopna zajistit mu důstojné podmínky pro život. Návrh otevřel celou řadu problémů, jež neměly pouze sociální dopad. Ačkoli původním záměrem navrhovatelky bylo ulevit sociálně slabým ženám a rodinám, podáním návrhu se otevřela celá řada dalších oblastí, jichž se změna zákona o potratech dotkla. Prolínaly se zde různé roviny, nejen sociální, ale i problematika ženských práv či eugenické téma ozdravení společnosti.

Do návrhu se promítly názory radikálnějšího křídla ženského hnutí o ženských právech, především právo na sebeurčení. Podle něj žena může rozhodovat, zda je schopna postarat se řádně o potomka, jehož má přivést na svět a společnost by jí to měla legislativně umožnit. Luisa Landová Štychová sama zastávala na svou dobu radikální feministické názory, včetně pochybností o účelu rodiny, kterou považovala za oporu kapitalismu, militarismu a

⁴⁵ *Návrh poslanců L. Landové-Štychové, dra Boh. Vrbenského, dra Bartoška a společníků na novelizaci ustanovení XVI. dílu všeobec. trestního zákona ze dne 27. května 1852 o vyhnání plodu ze života.* Dostupné na WWW: http://psp.cz/eknih/1920ns/ps/tisky/T3851_00.htm

klerikalismu, návrh zákona nebyl podle ní pouze pomocí ženám, ale měl zdůraznit jejich postavení jako samostatných osobností oprávněných rozhodovat o svém životě.

Další z řady témat, které návrh otevřel, bylo téma národního zdraví. Otázka zněla, zda nechávat přežít děti, u nichž je velká pravděpodobnost, že budou duševně, či tělesně postižené. Nejen, že tito jedinci přispějí k národní degeneraci, ale stanou se zátěží pro ekonomiku Československé republiky.⁴⁶ Proto byly do návrhu zákona zahrnuty také eugenické indikace. Nikde však nebylo specifikováno, jakým způsobem by se určilo, kdo má potrat z eugenických indikací podstoupit, podle jakých kritérií a kteří lidé by o potratu byli zmocněni rozhodovat. Primárně se řešily indikace sociální a medicínské, eugenické indikace byly vlastně jakýmsi dodatkem. Přesto i ony rozpoutaly četné diskuse mezi tehdejšími odborníky.

4.3 Diskuse vyvolané návrhem na zrušení §144

Obecně návrh na zrušení §144 vyvolal doslova bouři v odborných kruzích. Lékaři se rozdělili na dva tábory. Odpůrci v čele s prof. Dr. Ostrčillem (1876-1924), gynekologem a porodníkem, jsou pro trestnost potratů z příčin jiných, než nebezpečí pro zdraví matčino. Poslankyně Landová-Štychová vedla v tisku polemiky s lékařkou Annou Honzákovou (1875-1940), první ženou, která vystudovala lékařství na pražské universitě. Honzáková připouštěla, že navrhovatelé novelizace byli vedeni tím nejlepším úmyslem pomoci sociálně znevýhodněným ženám, tento prostředek však pokládala za katastrofální omyl. Honzáková tvrdila, že potraty povedou k morálnímu úpadku žen a zničení jejich zdraví. Varovala před neplodností, sníženou pracovní schopností žen, doživotními bolestmi a jinými zdravotními komplikacemi. Jako jedinou cestu k omezení velikosti rodiny viděla Honzáková v sexuální abstinenci, včetně manželství. Je nutno vést manželské páry k zodpovědnosti a poučovat je o následcích sexuálního života. Žádala muže, aby jednali se ženami s respektem, jako s matkami budoucích generací, ne jako s momentálním potěšením.⁴⁷ Názory lékařky Honzákové byly vedeny úmyslem, co nejméně zasahovat do přirozených biologických dějů, snahou zachovat zdraví ženy. Přesto v době, kdy byly potraty tak masově rozšířenou záležitostí působí naivně. Svědčí o neznalosti poměrů v nejchudších vrstvách společnosti, a to

⁴⁶ WASSERMANN, pozn. 44

⁴⁷ HONZÁKOVÁ, A.: *O vyhnání plodu. K diskusi*. Ženský list. 1921, č. 17

jak hmotných, kdy v chudých podmínkách nesčetná těhotenství ženu fyzicky vyčerpávala, tak i sociálních v nerovnocenném partnerském vztahu.

Anna Honzáková reprezentovala převažující názor československých lékařů. Ti většinou zaujímali k potratům negativní stanovisko, nanejvýš uznávali legalizaci zákroku z lékařských důvodů. Lékaři připouštěli, že současný stav je neudržitelný, hovořili dokonce o sociální a psychologické chorobě národa, dosahující až epidemických rozměrů. Jako řešení však viděli zlepšení zdravotní a sociální péče státu a hmotnou podporu vícečetných rodin. V poválečných poměrech však toto řešení nebylo ekonomicky možné. Mnoho lékařů také zpochybňovalo vhodnost potratů z eugenických indikací. Obávali se, že eugenika ještě nedospěla k takové úrovni znalostí, jež by umožňovala určit, které vlastnosti a onemocnění mají své genetické příčiny a které vyplývají z vnějších podmínek.⁴⁸

Přesto se objevovaly i názory zastánců zrušení §144. MUDr. Wasserman, odborný lékař z Františkových lázní, byl jedním z těch, kdo otázce věnovali pečlivou pozornost. Jako odbornou podporu novelizace zákona vypracoval stručnou brožuru „O indikacích eugenických a sociálních k zavedení potratů“. Zmínil neudržitelnost poměrů, poukazyval na obrovská čísla provedených zákroků navzdory hrozbám vysokých trestů. Stěžoval si, že lékaři musí překračovat zákon, pokud chtějí pomoci ženám zraněným neodborně provedeným zákrokem.

Obšírně rozebral také nutnost potratů z indikací eugenických. „Proti nákaze od člověka k člověku se bojuje, ale málo platno to je, dokud nezamezíme přenášení chorob z pokolení na pokolení.“⁴⁹ Dr. Wassermann se v této konsekvenci vyjadřoval i o sterilizacích jako možném řešení preventivním. „Nezlomný zákon zakazuje u paranoické, epileptické neb idiotické ženy zničit plod, plodící neštěstí, hrůzu a utrpení a otravující zdravý kmen národa. Jak blahodárná by byla jejich sterilisace! Ale pokud ta provedena není, zbude jen abortus v pádu těhotenství.“⁵⁰

Přední československý biolog a eugenik Vladimír Růžička na potraty nahlížel jako na „citelné poškození plodnosti národa“. Také on viděl vhodný způsob řešení ve sterilizaci. „Trvají-li skutečně takové poměry, které by mohly i s hlediska matky i s hlediska lékaře odůvodnit

⁴⁸ FEINBERG, pozn. 43

⁴⁹ WASSERMANN, pozn. 44, s. 10-11

⁵⁰ WASSERMANN, pozn. 44, s. 14

potřebu umělého zavedení potratu, pak je lépe přistoupiti vůbec k zneplodnění operací, či roentgenováním. To je rozhodně mravnější prostředek, a také účinnější, který znemožní také poškození národa, neboť se dá provést jen lékařem za vše zodpovědným.“⁵¹

Potrat jako přerušení nastávajícího života bylo velmi kontroverzní téma, představoval velký morální problém. Ukončení již započatého těhotenství bylo pro většinu lékařů horším zlem, než zásah do osobní svobody v podobě regulace sňatků, či sterilizace. I v době první republiky stály proti sobě dva tábory odpůrců. Jedni nepovažovali plod do třech měsíců života za životaschopný organismus, druzí viděli život v zárodku již od početí a potrat tedy považovali za zabití člověka. Navzdory všem diskusím životní podmínky, ale i společenské předsudky dohnaly tisíce žen k potratu, i přes riziko značných zdravotních potíží, či dokonce smrti.

Proti zrušení §144 se stavěl i biolog a filosof, zastánce Masarykova kritického realismu, Emanuel Rádl. Rádl se velmi ostře vymezoval proti potratům z hlediska humanitního, byl zastáncem života ať už jakkoliv ubohého. V tom spočívá pokrok lidstva, že dává naději lidem nevyлéčitelně nemocným i slabomyslným, umístěným v ústavech, neboť „lékař není k tomu, aby život ukraoval, nýbrž aby jej za všech okolností zachraňoval.“⁵² Potrat je pro Rádla zabití živého člověka, ať už je zárodek jakkoli velký. Z toho vyplývá jeho kladné stanovisko ke sterilizacím, které považoval pouze za „nepatrné omezení svobody“. „Nikdy nelze s jistotou tvrdit o dítěti duševně a tělesně zatíženého člověka, že také bude nemocné. A proto prý se nesmí omezovat právo plodit děti, ale když to dítě tu jednou jest, tu náš eugenik doporučuje je zabít, ačkoli ovšem také neví, jestli bude opravdu nemocné či nic. Zkuste jednat s lidmi, kteří doporučují vyhánění plodu z důvodů eugenických o možnosti vyklestit lidi, kteří děti nemocné plodí – anebo to radši ani nezkoušejte. Proč se lidé konec konců tolik hrozí vykleštění a proč tak lehce doporučují umělý potrat?“⁵³

Ve druhé dekádě 20. stol. stály sterilizace stále na okraji zájmu akademických kruhů. Přesto se mnoho československých vědců vyjadřovalo ohledně sterilizací kladně ve smyslu humánnějšího přístupu k lidskému životu, než bylo umělé vyvolání potratu a také ve smyslu

⁵¹ RŮŽIČKA, V.: *Péče o zdatnost potomstva*. Praha. 1923, s. 24

⁵² RÁDL, E.: *Proti tak zvané sociální indikaci: námitky proti návrhu nového zákona o umělém potratu*. Praha: YMCA, 1932

⁵³ RÁDL, pozn. 52, s.

menšího omezení osobní svobody člověka. To připravilo půdu pro většinou kladné přijetí myšlenek na prosazení sterilizačních zákonů ve 30. letech.

4.4 Další pokusy o zrušení §144

Návrh na novelizaci §144 byl Poslaneckou sněmovnou odložen. Na svou dobu byl příliš radikální, pozvedl obrovskou vlnu odporu v lékařských i politických kruzích, způsobil rozkol v tehdejší ženské hnutí, byl napadán církevními představiteli. Poslankyně Landová-Štychová podala ještě dva návrhy, v letech 1922 a 1926, v nichž se snaží prosadit alespoň zmírnění trestů. Ani tyto návrhy však Poslanecká sněmovna nepřijala.⁵⁴

V roce 1930 proběhla v nedělním vydání deníku Právo lidu všelidová anketa na téma zrušení §144. Vyvolala opět mohutné ohlasy, k otázce se mohla vyjádřit široká veřejnost, ženy i muži, obyvatelé měst i venkova, dělníci z továren, významné osobnosti z řad lékařů, politiků a vědců. Mnozí popisovali své osobní zkušenosti, jiní prezentovali statistická data nebo morální naučení. Anketa znovu ukázala téma jako stále aktuální, dotýkající společnosti ve všech jejích vrstvách.⁵⁵

Mezi léty 1925 a 1930 uspořádalo Ministerstvo spravedlnosti šetření ve věci §144. Výsledky šetření ukázaly, že zákon je zastaralý, odsouzeno bylo velmi málo žen, soudci osvobozují obviněné ženy i andělíčkářky, jež zákroky prováděly. Proto pod vedením ministra spravedlnosti Alfréda Meissnera začalo ministerstvo pracovat na revizi zákona. Dokončena byla v roce 1932. Nato byla zaslána na ministerstva, do vládních, medicínských právnických a ženských organizací. Návrh byl ovlivněn názory a diskuzemi, které se objevovaly od roku 1920. Požadoval stále zákaz potratů, ale vytvořil nové výjimky. Ženy stavěl do role obětí, trestal ty, jež zákroky provádějí. Povoloval provádět zákroky lékařům.⁵⁶

Návrh ve vládě po četných diskusích díky Katolické straně neprošel. Nejhlasitější byly spory mezi ženami ze Sociálně-demokratické strany a katolickými ženami. Nakonec se z původně sociálního tématu stala zástěrka politického soupeření mezi sociálně demokratickými a katolickými představitelkami ženského hnutí v Československu. V dalších letech se již žádný

⁵⁴ FEINBERG, pozn. 43

⁵⁵ FEINBERG, pozn. 43

⁵⁶ FEINBERG, pozn. 43

z politiků nepokusil prosadit odstranění §144 a ten tak zůstal po celé období první republiky nezměněn.⁵⁷

5 Eugenické sterilizace – první ohlasy v českých zemích

„V moderní době změnily se prostředky, nejde již o utracení dětí trvale nezhojitelných a péče potřebných, spíše jest snaha o to, aby se děti takové ani nenarodily.“

František Roman Jirman, 1923⁵⁸

5.1 Historie sterilizací ve Spojených státech amerických

První pokusy o sterilizaci spadají již na konec 19. stol. V roce 1899 popsal americký lékař dr. Oschner dva případy sterilizace, které provedl v Chicagu. Na něj navázal dr. Sharp, jenž podle Oschnerova návrhu provedl několik sterilizací v polepšovně ve státě Indiana. Výsledky svých pozorování publikoval v roce 1902. Propagaci povinné sterilizace věnoval dr. Sharp mnoho úsilí a velice přispěl ke schválení prvních sterilizačních zákonů ve státě Indiana, kde působil.⁵⁹ Do roku 1933 pak bylo ve Spojených státech amerických schváleno 27 sterilizačních zákonů. Během této doby podstoupilo sterilizaci až 16 000 osob, z toho 7000 mužů a přes 9000 žen.⁶⁰

Evropští lékaři Zuccarelli a Spinelli uveřejnili publikaci o sterilizacích ještě před svými americkými kolegy, v roce 1898, nedostalo se jí však širšího ohlasu a nezasadila se o uvedení operací v život.⁶¹

5.2 Břetislav Foustka

Československá akademická společnost byla, jak již bylo výše řečeno, s případy sterilizací slabomyslných, těžkých zločinců a alkoholiků seznámena již na počátku 20. stol. Jedním z prvních akademiků, který se zabýval eugenikou a eugenickými opatřeními byl Břetislav Foustka (1842-1947), český filosof a sociolog. Ve své habilitační práci „Slabí v lidské společnosti“ přehledně vyjmenoval příčiny degenerace vyspělých kulturních národů tak, jak je zpracoval z četných pramenů zahraniční literatury. K názorům předních evropských i

⁵⁷ FEINBERG, pozn. 43

⁵⁸ JIRMAN, FR.R.: *Eugenické hnutí*. Člověk. 1923, roč. 1, č. 4

⁵⁹ MAŤUŠENKO, B.: *K otázce umělého zneplodňování méněcenných*. Časopis lékařův českých. 1927

⁶⁰ BŘESKÝ: *Sterilizační zákon v Německu*. Časopis lékařův českých. 1935

⁶¹ MAŤUŠENKO, pozn.59

amerických odborníků zaujal vlastní stanoviska, většinou s nimi polemizoval, často je pokládal za příliš vyostřené, snažil se dokázat, že degenerace společnosti není tak alarmující, jak by se ze soudobé vědecké literatury mohlo zdát.

Jeho závěry korespondovaly s humanitním směrem myšlení českých akademických špiček v čele s T. G. Masarykem, jehož byl velkým obdivovatelem. Foustka se přesto k tehdejší sociální situaci a vztahu ke slabomyslným vyjádřil takto: „ Soudobá sociální politika a jmenovitě politika humanitní se ptá, jak co nejvíc omezit nemoc, bídu, neřest a zločin ve společnosti lidské, nelze-li jim úplně odpomoci, jak předcházet těmto zlům a útrapám, jež kazí radost ze života-konkrétněji řečeno, jak zamezit vznik a odčinit ze společnosti existenci jedinců duševně, mravně, hmotně a tělesně slabých, méněcenných, degenerovaných.“⁶²

Foustka jmenoval tři druhy prostředků, jež měly pomoci zamezení degenerativních vlivů na lidskou společnost, diskutovaných v tehdejších evropských a amerických akademických kruzích. Jsou jimi smrt, azylace a sterilizace. Usmrcování slabomyslných a degenerovaných Foustka zavrhl jako řešení nad pomyslení hrůzné, proti azylaci se stavěl pro její přílišnou ekonomickou zátěž pro společnost a viděl ji jako příliš velký zásah do osobní svobody člověka. Ke sterilizaci se vyjadřoval spíše negativně. „Jistě jsou takovéto návrhy dobře míněny a v jednotlivých případech by nebyly neužitečné, ale otázka lidí méněcenných, vadných a degenerovaných je příliš složitá, aby se mohla řešit takovým způsobem.“⁶³

Řešení pro společnost nejvýhodnější a také odpovídající principům humanity viděl Foustka v pozitivních eugenických prostředcích - sexuálním výběru, reformě manželství a přímém boji proti škodlivinám tzn. prostituci a alkoholismu. Za prostředek budoucnosti pokládal Foustka reformu manželství.⁶⁴ Tímto se Foustka dotkl hlavního tématu, o němž se diskutovalo v řadách československých eugeniků v prvních dvou dekádách 20. stol. Byla jí snaha o zavedení předmanželských zdravotních prohlídek a uznání chorob dědičně přenosných jako překážky manželství.

To je rozdíl oproti další dekádě, třicátým létům 20. stol., ve které se objevovaly názory o regulaci sňatků jako o přílišném zásahu do života člověka a o významu manželství nejen jako

⁶² FOUSTKA, pozn. 4, s. 1

⁶³ FOUSTKA, pozn. 4, s. 156-157

⁶⁴ FOUSTKA, pozn. 4

instituce pro plození dalších generací. Vyzdvihoval se i jeho význam psychologický. Došlo k větší liberalizaci vztahů, manželství bylo považováno za vyvrcholení vztahu dvou lidí, ne jen jako ekonomická jednotka. I to se odrazilo v chápání sterilizací jako vhodnějšího prostředku, než zákazy sňatků.

Na počátku 20. stol však eugenické sterilizace prozatím zůstávaly v pozadí jako opatření sice známé, přesto však vcelku opomíjené. „.....eugenická sdružení mohou pak podávat na základě těchto poznatků vědecky odůvodněných nejsprávnější návrhy, a to nejen v tom, jak by se v generacích vynikající vrozené znaky rodičů mohly udržovati a vhodně kombinovati, např. podporováním sňatků osob tělesně i duševně zdravých s určitou předností, nýbrž i návrhy, jak by se současně mohly vymýtiti zlé a lidstvu neprospěšné vrozené vady, buď zakazováním sňatků mezi osobami chorobně zatíženými, nebo izolací vrozeně chorých po dobu, v níž trvá jejich schopnost rozplodovací, nebo zakládáním státních genealogií a zdravotních matrik, nebo docílením umělé neplodnosti a jinými podobnými prostředky.“⁶⁵

5.3 Artur Brožek

Artur Brožek, první profesor genetiky na pražské univerzitě a člen České eugenické společnosti, ve své knize „Zušlechtění lidstva“ zformuloval základní úkoly eugeniky:

1. Sbíráání vědeckého materiálu-shromažďování dat, jejich třídění a rozbor
2. Předávání poznatků, co nejsrozumitelnější cestou široké veřejnosti, dostatečně ji poučovat a vést k zodpovědnosti.
3. Opatření ochranná-omezování sňatků je nejmírnějším opatřením, neohrožuje osobní svobodu jednotlivců. K tomu je zapotřebí sestavování úředních rodových matrik.
4. Izolace lidí pro společnost nebezpečných, dokud trvají jejich reprodukční schopnosti.
5. Sterilizace- společnost má právo docílit na svých členech umělé neplodnosti. Pokládá to za nejkrutější opatření, nicméně potřebné k sebeochraně společnosti.⁶⁶

⁶⁵ BROŽEK, A.: *Eugenika, nauka o ozdravění lidu, založená na pravidlech dědičnosti*. Pražská lidová revue. 1912, s. 173

⁶⁶ BROŽEK, pozn. 6

Také on stavěl sterilizace na konec řady jako nejzazší opatření. Pokládal je dokonce za opatření velmi razantní, i když nutné. Přesto by se k němu uchýlil až po aplikování podle něj mírnějších způsobů regulace počtu méněcenných. Na počátku 20. stol. převládal ke sterilizacím ještě rezervovaný postoj. Po desetiletích zkušeností se sterilizacemi ve Spojených státech a díky sílícímu eugenickému hnutí v evropských zemích, stávaly se opatřením stále více přijatelným i pro československé eugeniky. V mladší generaci eugeniků již sterilizace nebyly pokládány za tak problematické opatření.

6 Třicátá léta 20. století

„. . . .radost nad absolutními přírůstky populace bez ohledu na možnosti obživy a kvalitní vývoj populace není zcela odůvodněna a že zvýšená odpovědnost společenská za osoby postižené nutně dává společnosti právo k eugenickým zákonům.“

Karel Engliš, 1930⁶⁷

6.1 První ucelená práce věnující se sterilizacím

V roce 1927 vydal profesor ukrajinské univerzity v Praze Boris Maťušenko (nar.1883) v Časopise lékařův českých obsáhlý článek věnující se výhradně otázce umělého zneplodňování méněcenných. Podrobně se popsal historii i současnost sterilizačních zákonů ve Spojených státech amerických. Sterilizace považoval sice za nejradikálnější, avšak možnou cestu „zamezení rozmnožování osob méněcenných, chovajících špatné dědičné znaky“. Podrobně představil argumenty odpůrců sterilizací a pokusil se je vyvrátit. Podporoval myšlenku na právo státu zasahovat do individuální svobody jednotlivce. Argumentoval tím, že sterilizace jsou menším zlem, než uzákonění předmanželských prohlídek a povinné izolace slabomyslných a duševně chorých. Pozastavoval se nad absencí veřejného povědomí o otázkách sterilizace. „Evropské mínění, až na nepatrné výjimky nikdy neprojevovalo zvláštního zájmu k myšlence sterilisace a k možnosti povinné sterilisace stavělo se zpravidla

⁶⁷ Z řeči Karla Engliše na 70. schůzi Poslanecké sněmovny Národního shromáždění republiky Československé 25. září 1930. Dostupné na WWW: <http://psp.cz/eknih/1929ns/ps/stenprot/070schuz/s070001.htm>

odmítavě. Díky nevelké popularitě samotné idey určité veřejné mínění nemohlo ani povstati.“⁶⁸

Maťušenkův článek je jedním z prvních vydaných statí uceleně a samostatně pojednávajících o eugenických sterilizacích. Ve své době, druhé polovině 20. let byl ojedinělým. Eugenické sterilizace se staly běžným tématem diskutovaným v akademických kruzích v celé evropské společnosti až na počátku 30. let. První evropský zákon o sterilizaci duševně chorých byl přijat v roce 1928 ve Švýcarsku, ve francouzsky hovořícím kantonu Vaud. Dánsko, Švédsko a Norsko přijaly sterilizační zákony v roce 1934, Finsko v roce 1935, Estonsko v roce 1936. Polsko, Maďarsko, Island a Turecko připravovaly osnovy zákonů. Nizozemsko, Jugoslávie, Litva, Lotyšsko i Japonsko se vyslovily pro právní zpracování zákonů o sterilizaci. Naopak Francie, Itálie a Portugalsko sterilizaci nechtěly.⁶⁹ V Anglii vydala zvláštní odborná komise dobrozdání doporučující uzákonění možnosti sterilisace.⁷⁰

6.2 Německý sterilizační zákon

Zdaleka nejvýznamnějším se stal německý tzv. zákon k zabránění početí dědičně postiženého potomstva (*Gesetz zur Verhütung erbkranken Nachwuchses-GeVeNa*), který byl přijat krátce po převzetí moci nacisty 14. července 1933 s platností od 1. ledna 1934.⁷¹

Zákon přesně definoval duševní a tělesné poruchy, které byly indikací k umělému zneplodnění osob. Mezi tyto poruchy patřily vrozená slabomyslnost, schizofrenie, cirkulární manicko-depresivní psychóza, dědičná epilepsie, Huntingtonova nemoc, dědičná slepota, dědičná hluchota, těžké dědičné tělesné postižení a těžký alkoholismus.⁷²

Zákon byl precizně vypracován. Jeho formální podoba získala uznání u lékařů, eugeniků i právníků Československé republiky. Obsaženy v něm byly všechny myslitelné eventuality.

⁶⁸ MAŤUŠENKO, pozn. 59, s. 1796

⁶⁹ VESELÁ, J.: *Sterilisace: problém populační, sociální a kriminální politiky*. Praha: L. Mazáč, 1938

⁷⁰ SEKLA, B.: *Otázka eugenické sterilisace v Anglii*. Praktický lékař. 1934, č. 8

⁷¹ ŠIMŮNEK, pozn. 18

⁷² BŘESKÝ, pozn. 60

O vykonání sterilizace měly rozhodovat zvláštní soudní komise sestávající se ze soudce z povolání, úředního lékaře a lékaře specializujícího se na eugenickou vědu. Komise byla přiřčena k příslušnému civilnímu soudu. Návrh na sterilizační zákrok mohl podat sám postižený, úřední lékař nebo ředitel nemocnice, léčebného ústavu, či trestnice.

Zákroky se prováděly pouze v nemocnici předem k tomuto určené, nesměl se ho zúčastnit lékař přítomný projednávání případu. Operace mohla být provedena i proti vůli postiženého. Náklady spojené se soudním řízením nesl stát, náklady spojené s operací pak nemocenské pojišťovny, sociální úřady, či opět stát.⁷³

„V prostředí nacistického státu se pod záminkou eugenických indikací do sterilizačního zákona promítají také indikace rasové a sociální.“⁷⁴ Po uvedení zákona v platnost se začalo s jeho masovým uplatňováním. Počty žádostí o sterilizaci vyšplhaly do tisíců. Právem se vyskytlo podezření, že sterilizační zákony nebyly pouze eugenickým opatřením, ale pod jeho působnost byly zahrnuty i případy nepohodlných osob. Nepohodlných z rasových příčin nebo příslušností ke špatné politické straně, či jen nižší společenské třídě.

Zavedení GeVeNa v Německu provázela silná propagandistická kampaň. Německým zástupcům se podařilo ovlivnit i Mezinárodní federaci eugenických organizací (International Federation of Eugenic Organizations – IFEO), a Mezinárodní unii pro vědecký výzkum populačních problémů (International Union for the Scientific Investigation of Population Problems – IUSIPP), což dokládají např. mezinárodní kongresy v Curychu (1934) a v Berlíně (1935).⁷⁵

„Opatření zavedená GeVeNa lze zpětně chápat jako součást řetězce nacistických cílených antinatalitních zásahů, kterými měly být eliminovány jisté skupiny obyvatelstva.“⁷⁶ Přestože po zkušenostech 2. světové války se nám cíle německých sterilizačních a k nim připojených zákonů zdají zcela jasné, pro nezainteresované zahraniční pozorovatele tehdejší doby zůstaly skryty. Ve třicátých letech ještě nebyl znám rozsah dopadů GeVeNa, ani další konsekvence, které později vedly k systematickému vyvražďování určitých skupin obyvatelstva. Nebezpečí číhající v pozadí sterilizačních zákonů si povšimli jen někteří českoslovenští autoři např.

⁷³ BŘESKÝ, pozn. 60

⁷⁴ ŠIMŮNEK, pozn. 18, s. 231

⁷⁵ ŠIMŮNEK, pozn. 18

⁷⁶ ŠIMŮNEK, pozn. 18, s. 231

v Peroutkově Přítomnosti. Většina tehdejších akademiků pokládala rasové teorie za marginální součást jinak velkolepého pokusu o zlepšení člověka. Součást, která bude časem eliminována a zapomenuta.

7 Československá eugenika a rasové teorie

„Pokrok lidstva neodvisel nikdy od čistých plemen, neodvisel ani od plemen vůbec. Odvisel od jednotlivců ať toho, ať onoho plemene. A vskutku nezáleží na plemeni, nýbrž na genetickém založení jednotlivců je skládajících.

Vladislav Růžička, 1934⁷⁷

7.1 Přijetí GeVeNa mezi československými eugeniky

Mezi československými vědci se GeVeNa setkala s kladným přijetím, ačkoli se již od počátku distancovali od rasového kontextu zákona. Přesto byli někteří ochotni problematiku rasových teorií tolerovat. Soustředili se na úspěch eugenických opatření, které se podařilo v německé politice prosadit. Žák profesora Vladimíra Růžičky a nejvýznamnější představitel eugeniky 30. let, lékař, profesor Univerzity Karlovy, dr. Bohumil Sekla (1901-1987) se ke vztahu eugeniky a rasových teorií vyjadřuje takto: „nauka o eugenicé nemá ve své podstatě nic společného s teoriemi rasovými ani s hnutím, rasové čistoty, které bylo současně rozpoutáno v Německu. . . .V eugenicé pak má otázka rasy podřadnou úlohu.“⁷⁸

Bohumil Sekla se důsledně vymezoval proti rasovým teoriím, nesouhlasil s nacistickým režimem v Německu. Podrobně se tomuto tématu věnoval ve svém článku „Rasové teorie a jejich kritika“, který vyšel v časopise Útok v roce 1934. Navzdory tomu byl nadšeným obdivovatelem formální stránky německých sterilizačních zákonů, jejich propracovanosti a úplnosti. „Je to první eugenický zákon, který zavádí jeden z největších evropských států. Jeho souvislost s nynějším německým režimem je pouze nahodilá, eugenické snahy byly zde propagovány již celou řadu let před tím a zákon téměř stejného znění byl již blízek přijetí i za

⁷⁷ RŮŽIČKA, V.: *Zlepšení stavu národa plemennou hygienou, či eugenikou?* in WEIGNER, K.: *Rovnocennost evropských plemen a cesty k jejich zušlechťování*. Praha. 1934, s. 85

⁷⁸ SEKLA, B.: *Eugenické sterilizační zákony*. Praktický lékař. 1934, č. 2, s. 47

dřívějšího režimu.⁷⁹ Rasové teorie však hrály v německé eugenice silnou roli již před nástupem nacistické ideologie k moci, to Sekla ve svém nadšení pro formální stránku zákona neviděl. „Text německého eugenického zákona je nutno označiti za formálně velmi dokonalý a odpovídající dnešnímu stavu eugeniky i nauky o lidské dědičnosti. Jeho formulace jeví nesporně stopy spolupráce německých genetických a eugenických odborníků a také historie eugenického hnutí v Německu ukazuje tento zákon jako výsledek dlouholeté práce v tomto oboru.“⁸⁰

Docent Janota, psychiatr, se k zákonu, ještě, než vešel v platnost vyjádřil: „Mám za to, že i u nás se musíme otázkou sterilisace zabývat a sterilizační zákon připravit. Při tom zákon německý může býti vhodným podnětem i vzorem.“⁸¹

„Německý sterilizační zákon lze označiti jako zákon, v němž myšlenka sterilisace eugenické je provedena do důsledku, aniž by byla směřována s prvky indikace sociální. V odůvodnění tohoto zákona je sterilisace označována jako čin lásky k bližnímu a péče o budoucí pokolení.“⁸² píše právnička Jarmila Veselá (1899-1972), která byla velkou a nekritickou obdivovatelkou německých sterilizačních zákonů.

7.2 Kritika teorií o rasové čistotě v souvislosti s eugenikou

Přímé kritiky i odmítnutí se německým rasovým teoriím dostalo ve sborníku, který uspořádal prof. Karel Weigner (1874-1937). Jsou zde prezentovány názory odborníků v antropologii, etnologii, anatomii, genetice a eugenice např. Borise Maťušenka, Karla Brožka nebo Vladimíra Růžičky na myšlenku nadřazenosti některých evropských ras nad jinými. Weigner se pokusil nastínit problém v celé jeho složitosti a poukázat na jednostrannost německého řešení. Důsledně odděloval otázky rasové hygieny a hygieny národní. „Plemenná hygiena tvrdí, že tam, kde přestal působiti (pozn. přírodní výběr), je plánovitá péče o rasu nezbytností. Plemenná péče znamená péči o plodnost, aby rasa nevyhynula, pěstění a množení hodnotných, vyloučení příměsí cizích ras zákazem sňatků a imigrace. . . . Eugenika pečuje jen o to, zda-li člověk, rodina, národ jsou dědičně zdravé, nestará se o

⁷⁹ SEKLA, B.: *Rasové teorie a jejich kritika*. Útok. 1934-1935, s. 106

⁸⁰ SEKLA, pozn. 78, s. 47

⁸¹ JANOTA: *Autoreferát*. Revue lékařův českých. 1933, s. 1780

⁸² VESELÁ, pozn. 69, s. 11

složení, příslušnost plemennou. Péče o plemeno se snaží dobýt v národě převahu nejhodnotnějšímu plemeni, eugenika má cílem potlačit dědičné nemoci a defekty.“⁸³

Artur Brožek ve svém článku vřazeném do sborníku dokazoval nesmyslnost selekce na příkladech genetického křížení rostlin podle Mendelových zákonů a svůj příspěvek uzavřel: „Jinak pouhé vylučování členů z míšené nebo dokonce bezrasové populace nemá pro stálé vyštěpování typů nežádaných žádaného účinku. Selekční metody chovatelské jsou ovšem pro člověka neupotřebitelné.“ Dotkl se též etických problémů, latentních dědičných znaků a také potřeby dlouhodobého výzkumu a dokazování v kontextu s délkou lidského života a častými změnami kulturních poměrů. „Ačkoliv jsou snahy eugenické v základech také pochody selekčními, jsou přec jen od metod chovatelských a pěstitelských zásadně odchylné, mají-li ráz všelidský a nespecifikující, a směřují k zrození člověka tělem i duší rozumem, vůlí, mravem i citem vrozeně krásného a dobrého.“⁸⁴

Autoři publikující ve sborníku Karla Weignera vysvětlovali rozdíly mezi rasou a národem. Prezentovali poznatky získané dlouholetým působením v oblasti biologie a genetiky. Vysvětlovali, že v současné době není v Evropě žádná lidská rasa, která by měla čistý původ, nepoznamenaný míšením s jinými lidskými rasami. Úkol národní eugeniky neviděli proto v pozvednutí jedné lidské rasy nad ostatní, ale ozdravění národa jako multietnického celku.

Nad snadným zneužitím eugeniky ve prospěch rasových teorií se pozastavoval Emanuel Rádl. „Vědecké teorie o dědičnosti se vskutku fatalisticky zneužívá – a velice mnoho. To není můj omyl: fatalismus se od dob pozitivismu skrývá za přírodovědou. Německé teorie rasové se opírají také o moderní nauku o dědičnosti, ta právě má v těchto teoriích veliký význam.“⁸⁵ Nacistické státní zřízení podle něj zrušilo demokracii, aby zajistilo národu co největšího využití jeho talentovaných jedinců. To je však špatně, neboť výjimeční lidé mohou své schopnosti prokázat pouze ve svobodné demokratické společnosti, kdy se mohou rekrutovat ze všech vrstev obyvatelstva, říká Rádl. Rovnost lidí má být politická, právní, sociální, ne biologická. Na osudy lidí má vliv veřejná mravnost, správná politika, ne dědičnost.⁸⁶

⁸³ RŮŽIČKA, pozn. 77, in WEIGNER, Praha 1934, s. 76

⁸⁴ BROŽEK, A.: *Biologický pojem rasy*. In WEIGNER, Praha, 1934, s. 30

⁸⁵ RÁDL, E.: *Několik poznámek o eugenice*. Naše doba. 1935, s. 151

⁸⁶ RÁDL, pozn. 85

7.3 Zlehčování problému rasových teorií

Navzdory tomu, že se českoslovenští eugenikové distancovali od rasových teorií, měli sklon přehlížet jejich význam a důsledky. Neviděli, že rasové teorie zaujaly v Německu hlavní pozici, zatímco klasická eugenika byla zneužívána jako pomocný prostředek totalitního režimu směřujícího postupně až k pokusu o vyhlazení nežádoucích lidských etnik.

Podle Bohumila Sekly se v Německu prosazovaly eugenické reformy příliš tvrdě, přikládal to však komplikovanosti a delikátnosti takového úkolu jakým je umělý zásah do populačního procesu, což mělo za následek mnohé omyly a výstřelky. „Dnešní eugenika je naprosto vzdálena romantických utopií o nějakém pěstění, nadlidí nebo jakékoli aristokratické třídy. Snaží se prostě o to, aby vědeckých poznatků moderní biologie bylo využito ve prospěch příštích generací. Biologická kvalita lidu, o jejíž ochranu právě jde, není nic záhadného, ovšem pro eugeniku je tento pojem definován spíše negativně než pozitivně. Eugenika nechce rozhodovat, kdo je talent, či genius, kritéria toho leží v jiné sféře. Ale přejímá bezpečně lékařské definice stavů nežádoucích, slabomyslnosti, duševních defektů podmíněných dědičností“⁸⁷

Podobně i prof. V. Růžička se přes četné výhrady vyjádřené ve Weignerově sborníku stavěl k německému zákonu kladně. Akcentoval jeho přednosti, možný zisk pro národ a předpovídal, že po čase rasové „výstřelky“ vymizí.

„Nehledě k finančnímu zisku státu, měli bychom při vědomí, že se stal významný čin k ozdravení všech vrstev a všech plemen národa, jenž je s to, aby vrátil národu to nejcennější, normální konstituci, a tím podstatně zlepšil stav národa a prognosu jeho trvání a zdaru. Není pro znalce poměrů pochybnosti, že t. zv. rasové zákony německé vyústí na konec také jen v tento eugenický cíl. Oč zůstaneme za tímto zákonodárstvím, o to zůstaneme za německým národem.“⁸⁸ Německo jako velký národ, působiště mnoha vědeckých kapacit, mělo mezi našimi akademiky respekt. Nepřipouštěli, že by situace mohla dopět do takových důsledků jako vyhlazení celého národa.

Přes všechna svá prohlášení o škodlivosti rasové politiky a jejího distance od eugeniky jako takové nakonec Sekla dospěl k plnému uznání rasových teorií jako ideálního prostředku

⁸⁷ SEKLA, B.: *Eugenika reakční, či pokroková*. Naše doba, s. 295

⁸⁸ RŮŽIČKA, pozn. 77, s. 88

prosazení eugenických opatření do praxe: „Dnešní rasový humbuk v Německu má ovšem také svou světlou stránku. S rasismem a antisemitismem totiž byly přejaty do oficiálního programu třetí říše také snahy eugenické.“⁸⁹

Rasové teorie se nakonec pro řadu předních Československých eugeniků staly okrajovým problémem, který se působením demokratických sil v národě pravděpodobně sám v budoucnosti eliminuje. Byly pokládány za porodní bolesti, jež musí eugenika překonat, aby se zrodilo něco tak výjimečného jako zdravý a dokonalý národ. Zcela opomíjeli, jak důležitá je pro kvalitu národa morálka a etika a že je důležité o ní stále pečovat a rozvíjet jí.

Z následujícího vývoje událostí vedoucích až ke druhé světové válce a holokaustu můžeme vyvodit poučení, že jakékoli přehlížení života jednotlivce a snaha o jeho násilné omezování, byť v pozitivním smyslu mohou spustit řetěz nechtěných důsledků vedoucích k činům, jež nemůžeme zastavit ani ovlivnit.

8 Debaty pro et contra eugenickým sterilizacím

„. . . . lidé by zracionalisovali nejraději i vstup do stavu manželského, plození a rození dětí, ba i odchod z tohoto světa, smrt. Tyto okamžiky života lidského, které až dosud záležely vždy výhradně na svobodné vůli lidské a na přirozených zákonech, by lidé rádi ovlivňovali, regulovali tak, jak odpovídá jejich přáním.“

Karel Kadlec, 1936⁹⁰

V souvislosti s přijetím sterilizačních zákonů v některých evropských státech a GeVeNa v Německu se naplno rozproudily diskuse o nutnosti přijetí těchto zákonů i v našich zemích. Naši přední eugenikové se vyjadřovali většinou pro přijetí zákonů a snažili se přesvědčit lékaře, právníky, politiky i širokou veřejnost o potřebě eugenických reforem. Proti se stavěli zejména církevní představitelé, kteří vycházeli z II. části papežské encykliky *Casti conubii* z roku 1930.

⁸⁹ SEKLA, pozn. 79, s. 106

⁹⁰ KADLEC, K.: *Racionalisace života. Snahy o řízení vzniku lidského života i jeho konce z hlediska mravouky*. Praha. 1936, s. 3

8.1 Sterilizace jako prostředek proti nadměrné plodnosti méněcenných

Jedním z hlavních argumentů, o který se opírali zastánci sterilizačních zákonů byly populační změny, jež nastaly v Evropě již koncem 19. stol. S rozvíjející se průmyslovou výrobou a růstem životní úrovně, začala klesat porodnost obyvatel. Vrstvy vzdělané přestaly mít zájem o zakládání početných rodin a snažily se zabránit početí dalších potomků všemi dostupnými prostředky. To samo o sobě nebyl velký problém, neboť s pokrokem hygieny a zvyšováním úrovně zdravotní péče klesala také úmrtnost, zejména dětská a prodlužovala se délka lidského života. Tyto faktory, podle Sekly, vedly ke stabilizaci populace, jež se jevila ekonomicky výhodná. Nebezpečí viděli představitelé československé eugeniky především ve způsobu omezování porodnosti. Nejmenší přírůstek byl v nejvyšších vrstvách společnosti, tedy těch, jež podle tehdejších poznatků, disponovaly nejcennějšími dědičnými vlohami. Pokles porodnosti se dotkl i vrstev středních a venkovských považovaných za rezervoáry kvalitní populace. Nejvíce dětí se rodilo mezi nejchudšími a nejméně zdatnými občany státu. Ve světle tehdejších poznatků to nutně znamenalo úpadek kvality obyvatel státu, jejich degeneraci a vzrůstající počet méněcenných osob ve společnosti.⁹¹

„Povaha tohoto pochodu je nejlépe vyjádřena názvem kontraselekce. Je to přežití nejméně schopného, neboť nejzdatnější sice dosáhne úspěchu, ale jeho rod vymírá.“⁹²

Problém spočíval nejen v neochotě vyšších vrstev mít potomky, ale také ve statisticky podložené vyšší plodnosti méněcenných a slabomyslných. „Nebezpečí zhoršení kvality populace není však dokumentováno jen relativně více stoupajícím počtem osob defektních, nýbrž i jejich větší plodností.“⁹³

Příznivci negativních eugenických opatření se opírali o zahraniční statistiky, aby dokázali, že přibývání méněcenných není zanedbatelné. Sekla cituje např. zjištění anglické komise pro mentální vadnost, podle níž se od roku 1906 do roku 1927, let kdy se konala statistická šetření o duševně úchylných jedincích, jejich počet zdvojnásobil, zatímco celkový počet obyvatel Anglie vzrostl pouze o 14%.⁹⁴ V Čechách se počet pacientů ve veřejných ústavech pro choromyslné zvýšil mezi roky 1925-1935 o 15 685 osob, to je téměř o 50%.⁹⁵ „Jediná

⁹¹ SEKLA, pozn. 78

⁹² SEKLA, pozn. 78, s. 6

⁹³ VESELÁ, pozn. 69, s. 20

⁹⁴ SEKLA, pozn. 78

⁹⁵ VESELÁ, pozn. 69

možnost, jak bojovati proti této záplavě méněcenných vloh je snížit plodnost jejich nositelů, neboť sotva lze doufat, že by se podařilo opět zvýšit plodnost ostatních normálních vrstev obyvatelstva tak, aby toto množení vloh bylo tím vyrovnáno tak, jak se děje za přirozeného stavu populace.⁹⁶

Lidé s postižením představovali pro společnost zátěž. A to jak pro samotné rodiny a obce, jež se o ně staraly, tak také pro stát tam, kde takováto péče nebyla možná. Náklady na vedení ústavů byly nezanedbatelnou položkou ve státním rozpočtu. V. Růžička k tomu řekl: „A tu je nesporným požadavkem, jež každý lékař uzná, aby náklady veřejné na méněcenné, které tak obrovskými sumami zatěžují obec, země a stát (podle posledních odhadů přes 200,000.000 Kč ročně!) byly racionálním způsobem radikálně omezeny. Nemáme na naléhavé potřeby kulturní a máme dávat takové sumy na udržování tříd obyvatelstva, které kultuře nejen neprospívají, ale dokonce její úroveň celkovou snižují právě tak, jako působí nepříznivě na úroveň sociální. A nejen, že je udržujeme, nýbrž necháváme je i volně se množiti, čímž ovšem náklady na ně stále stoupají. Zde je třeba zakročit co nejdříve!“⁹⁷

8.2 Otázky zásahu do osobní svobody člověka

Ekonomická náročnost se stala argumentem proti dalšímu možnému řešení omezení plodnosti méněcenných - izolování v ústavech po dobu jejich reprodukční schopnosti. Náklady na detenci takového množství lidí v produktivním věku by byly pro společnost neúnosné. Izolování slabomyslných bylo kontroverzní také z jiných hledisek - aby se zabránilo reprodukci, muselo by být velké množství lidí zbaveno osobní svobody. K tomu však má demokratický stát právo pouze v případech, kdy jsou tito lidé nebezpeční sobě nebo okolí. Proto byla sterilizace pokládána za mnohem menší zásah do osobní autonomie jedince, než jeho násilné umístění v ústavu, či zákaz manželství.

Jarmila Veselá vystupovala proti omezování možnosti sňatků mezi slabomyslnými. Příkladala manželství i jiný význam, než je plození potomků, chápala jeho psychologické a sociální aspekty. Proto zákaz sňatku pokládala za větší zásah do osobních práv, než nedobrovolný medicínský zákrok. „Doporučují-li se zákazy sňatků, zapomíná se, že zákaz sňatků nemá vliv na sexuální činnost méněcenných, že zákaz manželství znamená prakticky

⁹⁶ SEKLA, pozn. 78, s. 6

⁹⁷ RŮŽIČKA, V. : *O eugenické a sociální indikaci umělého potratu*. Praktický lékař. 1933, s. 510

zvětšení nemanželského potomstva, že sňatek a život v domácnosti má pro řadu lidí velký sociální význam a že pro řadu lidí je zákaz sňatku těžším zlem, než sterilisace. Je-li na místo sterilisace doporučováno, aby se snoubenci podrobili povinné lékařské prohlídce před povolením sňatku, může to někdy znamenati intensivnější zásah do individuální svobody jedince než sama sterilisace, protože se takovýmto zákazem znemožní společné utváření života dvou osob.“⁹⁸

V souvislosti se spory o citlivost a míru jednotlivých omezení člověka, vyvstala otázka, nakolik má stát vůbec právo zasahovat do životů a svobod svých občanů. „ . . . činnost státu má směřovati k tomu, aby sloužila všem svým členům, je podporovala. V tom je zároveň i vyjádřeno, že jednatel neztrácí vůči státu svých práv, že i společnost musí jeho práva respektovati.“⁹⁹, napsal prof. Kadlec.

Každý, kdo se zapojil do diskusí o nadřazenosti potřeb celku nad potřebami individuálními souhlasil se základními premisami společenského uspořádání. Stát poskytuje svým občanům ochranu a zároveň si osobuje nárok občany v celospolečenském zájmu řídit a omezovat. Jednotlivé osobnosti však viděly hranice demokratického a humanistického zacházení s občany státu rozdílně, obzvláště jednalo-li se o odepření jedné ze základních životních potřeb člověka, potřeby rozmnožování.

„Právem bývá zdůrazňováno, že nucená eugenická sterilisace není jediným omezením osobní svobody jedinců, které stát požaduje v obecném zájmu.“¹⁰⁰

Prof. Emanuel Rádl k tomu vyjádřil: „V programu eugeniky jest, brániti se tělesnému oslabení společnosti také regulací rozplodování lidstva podle výsledků studia o dědičnosti. To je správný program a nesmíme se urážet, jestliže vede k tomu, že společnost ze zájmů sociálně zdravotních bude zasahovat víc a více do oblasti zájmů jednotlivcových. Je-li dovoleno očkování z důvodů sociálních, musí být eventuálně dovoleno i operativní zasáhnutí do života pohlavního. Eugenikové ukazují zvláště na to, že jest proti zdravému rozumu, aby se dovolovalo rozplodování lidí silně duševně zatížených, kteří jen množí bídu po světě.“¹⁰¹

⁹⁸ VESELÁ, pozn. 69, s. 32-33

⁹⁹ KADLEC, pozn. 90, s. 46

¹⁰⁰ VESELÁ, pozn. 69, s. 42

¹⁰¹ RÁDL, pozn. 85, s. 151

Také prof. Růžička hájil práva celku před právy jednotlivce: „Vše to je jen výrazem extrémního individualismu a nedostatku citu pro prospěch kolektivní. A přece individuum pomíjí, národ a celek však zůstává! Eugenika není individualistická, nemůže jí být. V ní nerozhoduje zřetel na jednotlivce, nýbrž prospěch celku.“¹⁰²

Sterilizace znamenala pro Růžičku jen minimální medicínský zákrok, který konkrétního člověka nijak neomezí v uspokojování životních potřeb a zároveň se jím učiní věc nutná ku prospěchu společnosti. „Sterilisace toliko odnímá schopnost rozmnožování. Jinak všechna individuální práva zůstávají dotyčným osobám zachována, vždyť moderní způsoby sterilisace nezkracují ani životních radostí. Hájí tedy jen plně oprávněný prospěch celku.“¹⁰³

Krajním názorem, vysloveným předním českým eugenikem Bohumilem Seklou, je tvrzení, že si tito lidé vlastně ani neuvědomují zásahy do svého života, a proto jsou otázky lidských práv irelevantní. „Kdo uváží věc nezaopatřit, uzná, že toto omezení, i když se vykoná sterilisací, může znamenati křivdu jen zdánlivou, neboť uvědomiti si ji jsou schopni jen výjimečně.“¹⁰⁴

B. Sekla byl nejradikálnější z českých vědců, kteří se zabývali eugenikou. Přes proklamovanou distanc od německých rasových teorií si v tvrdosti postojů s německými eugeniky nezádal. Od těchto názorů, pokud by byly veřejně uznány, je pak již jen krůček k jiným „opatřením“ proti rozmnožování, či jen existenci slabomyslných.

Dalším významným argumentem v diskusi byla schopnost slabomyslných, duševně chorých, ale i zločinců a alkoholiků vůbec řádně vést a vychovávat své děti. „Pokud jde o slabomyslné, myslím, že lze souhlasit s názorem, že by neměli mít dětí vůbec, ani kdyby nebylo obavy, že budou tyto děti dědičně zatíženy. Zajisté jim nemohou dáti přiměřenou výchovu a tyto děti jsou buď ihned veřejným břemenem jsou-li slabomyslným rodičům odebrány, nebo se stávají mnohem nebezpečnější svým protisociálním jednáním pro špatné prostředí, ve kterém vyrostly.“¹⁰⁵

8.3 Náboženské hledisko

Proti těmto názorům důrazně protestoval profesor UK, ThDr. Karel Kadlec. Ve své práci *Racionalisace života*, která je koncipována jako výklad encykliky papeže Pia II. *Casti conubii*

¹⁰² RŮŽIČKA, pozn. 97, s. 510

¹⁰³ RŮŽIČKA, pozn. 77, s. 87

¹⁰⁴ SEKLA, pozn. 78, s. 49

¹⁰⁵ SEKLA, pozn. 78, s. 7

polemizoval s názory o právu státu zasahovat do života jednotlivce ve jménu obecného dobra. „Rodina i člověk jedinec podržují i ve státní společnosti svá, přirozeným zákonem daná a zaručená práva, která jim stát pod žádnou záminkou bráti nemůže.“¹⁰⁶

Kadlec srovnával sterilizaci s trestem smrti. Trest smrti je násilný prostředek, ke kterému se společnost uchyluje, pokud se někdo provinil těžkým zločinem a tento trest je jediným prostředkem, jak posloužit obecnému dobru. Kadlec si kladl otázku, jakou mají degenerovaní lidé vinu a zda si takový trest, jakým jsou sterilizace, zaslouží. Jedinou jejich vinu viděl v tom, že se příliš množí, zatímco lidé normální děti mít nechtějí. Stát by, podle něj měl spíše působit na to, aby lidé normální měli opět dětí více a neměl by se uchýlovat k násilným prostředkům a zásahům do přirozeného práva každého člověka bez rozdílu. Neboť sterilizace je zásahem do tělesné integrity, pro který není jiné ospravedlnění, než veliká vina.¹⁰⁷

Podle Kadlece bylo možné dostatečnou osvětou vrátit národ do starých pořádků. Navrhoval regresí a na rozdíl od tehdejších pragmatičtějších akademiků nechápal, že návrat již není možný. Je příznačné, že tento názor reprezentoval stanovisko církevních kruhů, jež se opíraly o dogma své víry. Ve své práci však nenavrhoval způsob, jak posílení porodnosti u vyšších vrstev dosáhnout, proto jeho názor vyznívá naivně.

„Připouštíme, že stát v době tísnivých poměrů, jak byly naznačeny, má právo učiniti všelijaká opatření pro dobro občanů, omeziti je v užívání jejich práv apod. Tak např. v době nepokojů může omeziti občanskou svobodu, aby byla odňata možnost srocování a shromažďování, může duševně nepřičetnému nebo marnotratníkovi omeziti užívání majetkového práva. Ale bráti mu právo to samo, nesmí. Duševně chorý nebo marnotratník i přes opatrovníka zůstává v držení svého majetku, při obmezení občanských svobod není dotčena svoboda poddaných sama apod.“¹⁰⁸

K problému izolace slabomyslných v ústavech se Kadlec nestavěl odmítavě, ačkoli se vůbec nevyjadřoval k otázce omezení osobní svobody. „Stát může duševně choré nebo degenerované, u nichž se obává vadného potomstva nějakým způsobem si zabezpečiti, aby neměli dítek, čili znemožniti jejich rozmnožování, ale v žádném případě přímým zásahem do jejich přirozené schopnosti, odnětím generační schopnosti. Stačí uzavřiti takové lidi, izolovati

¹⁰⁶ KADLEC, pozn. 90, s. 47

¹⁰⁷ KADLEC, pozn. 90, s. 48

¹⁰⁸ KADLEC, pozn. 90, s. 49

je v ústavech k tomu zvláště zřízených a tak se zabezpečiti před možným potomstvem.“¹⁰⁹ Tvrdí, že lze částečně vyřešit i vysoké státní náklady na pobyt. „ Ústavy (aspoň některé) mohou jistě částečně krýti svoje náklady prací chovanců.“ Dále argumentuje, cenou samotné operace, vysokými soudními výlohami spojenými s rozhodováním o nutnosti zákroku a pravděpodobností, že mnoho osob by se nemohlo volně pohybovat ve společnosti ani po zákroku.¹¹⁰

Velké nebezpečí pak Kadlec viděl v možném zneužití sterilisací, a to osobami soukromými, jež chtějí mít přirozenou ochranu před početím. To by vedlo k uvolnění morálky a vyhýbání se zodpovědnosti za následky svých činů. Také by mohlo dojít k využívání slabomyslných k sexuálním žádostem bez nebezpečí možných následků. Takřka prorocky pak Kadlec předložil myšlenku zneužití sterilizací úřední mocí proti lidem nežádoucím. „Rovněž není vyloučeno, že by operace sterilizační mohlo býti zneužito proti lidem nepohodlným, dědičně zdravým ze záští, nenávisti, politického nepřátelství apod.“¹¹¹ Zde je nutno vyzdvihnout fakt, že Kadlec myšlenku zneužití sterilizací neviděl jako podružnou, okrajovou záležitost na rozdíl např. od Vladimíra Růžičky, či Bohumila Sekly. Naopak zcela přesně rozeznal potencionální hrozbu, jež může uplatňováním sterilizačním zákonů vyvstat.

Prof. Kadlec jako jeden z nemnoha zastával eticko-humanistické zásady blízké současnému pojetí lidské identity zformovaném zkušenostmi 2. světové války. Bránil se zásahům státu do individuálních přirozených práv člověka, předvídal možnost zneužití sterilizačních zákonů, což se zanedlouho ukázalo jako pravdivá úvaha. Přesto mu nevadila myšlenka vytváření ústavů k izolaci méněcenných. Podobně jako ti, s nimiž polemizoval, neřešil lidský rozměr handicapovaných, netoužil po jejich přijetí do společnosti zdravých lidí. Hledal jen jiný, pro něj přijatelnější způsob, jak s méněcennými naložit.

Ve třetí dekádě 20. století převládal ve společnosti technokratický způsob myšlení. S pokrokem a přelomovými objevy přírodních věd lidé nabyli dojmu, že kvalitu populace lze změřit, vyčíslit a především upravit podle předem vytčených cílů. Velký důraz při tom kladli na inteligenci, v té době již běžně testovanou. „Člověk jest cílem státu. Veškeré státní zřízení a opatření mají nutně směřovati k tomu, aby stát měl mezi svými občany co nejvíce lidí

¹⁰⁹ KADLEC, pozn. 90, s. 50

¹¹⁰ KADLEC, pozn. 90

¹¹¹ KADLEC, pozn. 90, s. 51

zdravých, lidí schopných práce, lidí šťastných. Po válečném století musí následovati století hospodaření lidmi, století, ve kterém se podřídí všechna přání a všechny snahy jednotlivců obecnému blahu, které závisí v nejvyšším štěstí všech spočívajícím na základě výkonnosti všech co možná nejvyšší.“¹¹² I přes vysokou úroveň československého pomocného školství, propracovanosti metod a důraz na humánní zacházení s lidmi s postižením naši přední akademici zabývající se vědou o člověku zcela vážně a pragmaticky uvažovali o smazání celých budoucích generací. Ve jménu kvality národa souhlasili, aby se dělo bezpráví, aby bylo možno zasahovat do nejzákladnějších lidských práv člověka.

8.4 Debaty o dostatečné úrovni genetických poznatků

Mnohé námitky vznesené proti sterilizacím z eugenických indikací se týkaly tehdejší úrovně genetických znalostí. Lidské vlastnosti, převážně duševní jsou příliš složité na to, aby je bylo možné vyjádřit Mendelovými zákony. Ozývaly se hlasy, že dokud se nedá zcela přesně určit genetické složení očekávaného potomstva, pak je každé eugenické opatření neoprávněné.

Proti nabubřelosti genetiků hovořil v úvodu sborníku, který editoval prof. Karel Weigner. Chápal, že věda není na takové úrovni, aby se stavěla do role nejmocnějšího hybatele. Nemá takové poznatky, aby směla rozhodovat o osudu člověka jakkoli, podle všeobecného mínění méněcenného. „Některá nemoc nebo základ, dispozice k ní, se může tedy objevit v potomstvu, tento fakt sám o sobě nestačí ještě k tomu, aby si společnost osobovala právo zbavit nemocného nebo dědičně zatíženého možnosti, aby po sobě zanechal potomstvo, plyne z toho, že o dědičnosti nemocí sociálně velmi důležitých nevíme nic určitého. Nauka o dědičnosti neposkytuje dosud ani vědecké ani mravní dostatečné opory pro zásadní trvalé vyloučení toho kterého člověka z množení, až na některé případy moral insanity a duševních chorob.“¹¹³

Bohumil Sekla byl jiného názoru. Argumentoval výsledky statistik a zjevnými důkazy dědičnosti vloh pro určité vlastnosti v rámci jednotlivých rodin. Nežřikal se zcela Mendelových zákonů, tvrdil však, že moderní eugenika je odvozována od Francise Galtona, jenž vůbec neznal Mendelovy teorie a naopak se celý život zabíral statistickými měřeními. Moderní genetika pak, podle Sekly spojuje obě metody – mendelismus jako analytický výklad jevů zachycených statistickými zákony Galtonovými.

¹¹² ČÁDA, pozn. 20, s. 4

¹¹³ WEIGNER, K.: *Rovnocennost evropských plemen a cesty k jejich zušlechťování*. Praha. 1935, s. 5

„Nepotřebujeme ve skutečnosti ani bezpečně předvídat, že např. přímí potomci slabomyslné osoby budou zcela určitě slabomyslní. Jsme-li přesvědčeni, a to můžeme již dnes o určitých případech slabomyslnosti tvrdit, že je tento zjev dědičný, pak musíme uznati, že nebezpečí rozmnožování těchto osob není jen v tom, že by jejich bezprostřední potomci mohli býti slabomyslní, nýbrž hlavně v tom, že tyto osoby svým neztenčeným rozmnožováním zaplavují dědičný základ populace poměrně velkým množstvím defektních vloh, které, i když nějakou dobu mohou zůstat skryty, v latenci, přece se nakonec dříve nebo později projeví také úchylnými vlastnostmi.“¹¹⁴ Prof. Sekla vůbec nepochyboval o možnostech vědy. Prosazoval sterilizace jako preventivní prostředek proti šíření vadných vloh v generacích, jejichž rodiče se sami ještě ani nenarodili. Jeho argumentem bylo, že někde v budoucnu se degenerativní procesy, statisticky spočítáno, objeví.

Také V. Růžička nepochyboval o dostatečné genetické znalosti lidských vloh. Statistiky a Mendelovy zákony ukazují, že vlohy jsou dědičné vždy, ovšem někdy pouze v latentním stavu, jenž se projeví v pozdějších generacích. „Převážná většina zdravých individuí z rodokmenů s jednoduše recessivní nemocí dědičnou jsou však heterozygoty, t. j. individui, která se navenek jeví zdravými, ale chovají chorobnou vloh, čímž se stávají právě nebezpečnými zřídly dalšího jejího šíření.“¹¹⁵

Právnička Jarmila Veselá také uznávala schopnost vědy posoudit kompetentně jednotlivé případy natolik, aby se staly podkladem pro tvorbu zákonů. Šla však ještě dál, než prof. Sekla. „Ze stanoviska provádění eugenické sterilisace na podkladu dnešního stavu genetické vědy je nejbližší ideálu německý sterilizační zákon, aby tento ideál naplňoval, musil by se vztahovati i na zdravé nositele vadných dědičných vloh.“¹¹⁶ Jak a kým by takové lidi byli posuzování Veselá ve své práci neřešila. Neřešila ani jaké dopady na početní stav populace by taková opatření měla.

8.5 Talenty ve společnosti

V diskusích o sterilisaci a eugenice obecně se objevilo také téma talentů ve společnosti. Prof. Jan Bělehrádek (1896-1980) se zabýval teorií, že v rodech zatížených vadnými dědičnými vlohami se často objevují také mimořádně talentovaní jedinci, o něž by národ sterilizováním

¹¹⁴ SEKLA, pozn. 78, s. 6

¹¹⁵ RŮŽIČKA, pozn. 97, s. 510

¹¹⁶ VESELÁ, pozn. 69, s. 208

dědičně zatížených mohl přijít. Také názor o vynikajících vlastnostech osob s různými psychickými a nervovými onemocněními byl velmi rozšířený. „Zde by také byla na místě obava, že by omezováním plodnosti výlučných případů, kde by tyto povahové zvláštnosti vyhrotily v chorobu, byl ohrožen také výskyt lidí, kteří tyto vlastnosti mají jen v míře pro společnost velmi cenné.“¹¹⁷

Eugenikové, v čele s B. Seklou oponovali nízkou četností takovýchto případů v porovnání se slabomyslností, či dalšími nervovými chorobami. Tito lidé sami často končili v ústavech pro choromyslné a nebyli schopni rozmnožování. Dalším argumentem proti těmto teoriím byl nedostatek odborných podkladů pro takováto tvrzení. Bylo by třeba důkladného rozboru mnoha rodokmenů, aby se tyto myšlenky prokázaly.

„Ostatně zdá se, že tato zajímavá souvislost mezi talentem nebo geniem a duševní nebo mravní úchylností se může nakonec objevit jako jedna z četných moderních romantických pověr. Úchylinky vynikajících jsou vždy mnohem nápadnější než tytéž projevy průměrných, nemáme dosud nijak dokázáno, že by procento úchylnosti mezi vynikajícími lidmi bylo větší než je v celku populace.“¹¹⁸

Debaty o eugenických sterilizacích ve třicátých letech se dají srovnat s debatami o předmanželských prohlídkách na počátku století. Ladislava Haškovec i Bohumil Sekla měli odhodlání prosadit své myšlenky navzdory argumentům hovořícím proti. Záměrně přehlíželi některá fakta a ve jménu obecného prospěchu opomíjeli člověka jako myslící a emocionální bytost. Jejich koncepty vycházejí z dobového obrazu člověka jako součásti dobře fungujícího stroje. Haškovec i Sekla se snažili prosadit své teorie do zákonné formy, to se jim však nepodařilo, pokusy nakonec vyzněly naprázdno, vlivem historických událostí a také díky praktickému pohledu ministerských úředníků, kteří ani jeden z návrhů nedoporučili k projednání ve sněmovně.

¹¹⁷ SEKLA, pozn. 78, s. 7

¹¹⁸ SEKLA, pozn. 78, s. 7

9. Snahy o uzákonění eugenických sterilizací v Československu

„Po uzákonění eugenických sterilizací v Německu, začalo se i u nás vážně diskutovat o sterilizačních zákonech. Německý zákon je kladně přijat, jak ze strany lékařů a eugeniků, tak i v právnických kruzích.“

Jarmila Veselá, 1938¹¹⁹

9.1 Přednášky a diskuse propagující sterilizace během třicátých let 20. stol.

Bohumil Sekla měl v roce 1933 přednášku na téma eugenických sterilizací na XXIII. schůzi Spolku českých lékařů. Stručně zde představil severoamerické zákony i zákony připravované v evropských zemích. Vyzdvihl německý sterilizační zákon a zdůraznil, že souvislost s nacistickým režimem je pouze nahodilá. Dále představil pozitiva, které zavedením sterilizačních zákonů náš stát získá, především pak ozdravení národa, zlepšení jeho biologického fondu, taktéž pak umenšení nákladů na zaopatření slabomyslných, či jinak postižených v ústavech.¹²⁰

Ohlasy na přednášku dr. Sekly vyzněly kladně. Psychiatr docent Janota se vyslovil pro eugenické sterilizace, i pro nutnost donucovacích prostředků, neboť duševně nemocní představují nebezpečí nejen pro společnost, ale také sami pro sebe.¹²¹

Dr. Josef Hynie (1900-1989) upozornil na časté zaměňování sterilizace a kastrace. Sterilizace na rozdíl od kastrace nemá vliv na sexuální život pacienta a je zcela bezpečný.¹²²

Prof. Heřman Šikl (1888-1955) uvedl postřehy ze svých výzkumů jednovaječných dvojčat, zdůraznil vliv dědičných faktorů na vznik mnohých chorob. Z tohoto důvodu pokládal eugenické úsilí za oprávněné a hodné důkladnějšího rozboru.¹²³

Prof. Kristián Hynek (1879-1960) se snažil rozptýlit obavy ze snížení stavu populace a řekl, že snížená porodnost je vyvážena sníženou úmrtností. Schůzi zakončil slovy: „Soudím, že mluvím v souhlase s Vámi, jestli jménem spolku ujistím, že není názorových rozdílů mezi

¹¹⁹ VESELÁ, pozn. 69, s. 122

¹²⁰ SEKLA, B.: *Autoreferát*. Revue lékařův českých. 1933

¹²¹ JANOTA: *Autoreferát*. Revue lékařův českých. 1933

¹²² HYNIE: *Autoreferát*. Revue lékařův českých. 1933

¹²³ ŠIKL: *Autoreferát*. Revue lékařův českých. 1933

námi a že spolek bude tyto eugenické snahy, zvláště ony, jež cílí k sterilisaci jedinců i společnosti nebezpečných a nevídaných, ze všech sil podporovati.“¹²⁴

Od roku 1933 proběhlo několik přednášek a diskusí, kde se českoslovenští eugenikové snažili přesvědčit odbornou veřejnost o potřebě vytvoření sterilizačních zákonů. V únoru roku 1934 byla otázka eugenických a degeneračních vlivů diskutována na večeru Národní rady československé. Dr. Sekla přednesl referát s tématem sterilizací za nemocného prof. Růžičku. Tato přednáška byla rozesílána jako propagační brožura eugenické společnosti.¹²⁵

V únoru 1935 dr. Felix Reinl doporučoval sterilizace těžce duševně chorých a zločinců ve vědeckém lékařském spolku v Olomouci. Opět zde velmi vyzdvihoval německý sterilizační zákon.¹²⁶

V roce 1935 se konal v Berlíně mezinárodní sjezd pro trestní právo a vězeňství. Byla zde projednávána mimo jiné otázka eugenických sterilizací jako prostředku boje proti zločinnosti. Sjezdu se účastnilo také několik zástupců Československa. Mezi nimi např. Jarmila Veselá či prof. August Miřička (1863-1946), který jako oficiální zástupce Československé republiky hlasoval pro eugenické sterilizace. Druhý zástupce, sekční šéf dr. E. Lány hlasoval proti.¹²⁷

Krátce nato, 24. října 1935 se konala přednáška na schůzi Československé společnosti pro právo trestní a Právnícké jednoty zabývající se závěry berlínského kongresu. Jarmila Veselá zde přednášela na téma sterilizace a kastrace. Načrtla vývoj sterilizačního zákonodárství i základní problémy spojené s tvorbou a přijetím sterilizačních zákonů. Na závěr vyslovila přesvědčení, že nynější věda je již natolik pokročilá a význam degenerace jako pramene kriminality je natolik vysoký, že je nutno vydat sterilizační zákon i v Československu. V debatě po přednášce podle Veselé i dr. Lány vyslovil souhlas se sterilizacemi. „Po přednášce následovala diskuse, z níž je zajímavé konstatovati, že sekční šéf Dr. Lány vyslovil zásadní souhlas s eugenickou sterilisací, diskutuje pouze proti zavedení kastrace jako zabezpečovacího opatření.“¹²⁸

¹²⁴ HYNEK: *Autoreferát*. Revue lékařův českých. 1933, s. 1780

¹²⁵ VESELÁ, pozn. 69

¹²⁶ VESELÁ, pozn. 69

¹²⁷ VESELÁ, pozn. 69, s. 123

¹²⁸ VESELÁ, pozn. 69, s. 124

Zde se prameny rozcházejí. Právnička Jarmila Veselá zdůrazňuje obrat ve smýšlení sekčního šéfa dr. Lányho ohledně eugenických sterilisací. Naproti tomu zpráva v odborném časopise Právník z roku 1935 naznačuje, že dr. Lány od svých názorů z berlínského kongresu neustoupil. „Po přednášce se rozvinula živá debata, do níž zasáhl především sekční šéf dr. Lány, jenž se postavil se vší rozhodností proti přípustnosti kastrace. Má za to, že Němci sledovali své postranní cíle uvedením otázky do programu kongresu a že jim jde především o podepření rasového principu. *Zmíněné operace* (zvýrazněno aut.) pokládá za zmrzačení, přičítá se nedotknutelným lidským právům a nedoporučuje proto vůbec řešení otázky při novelisaci trestního zákona. Proti sterilisaci a kastraci se vyjádřil též dr. Klosse, který má za to, že správné řešení jest spíše hledati v nové úpravě práva manželského zavedení dalších podmínek pro uzavření manželství. . . . “¹²⁹

Jarmila Veselá se zabývala sterilizacemi velmi podrobně. Ve své práci *Sterilisace: problém populační, sociální a kriminální politiky* jasně a konzistentně toto téma zpracovává od historie amerického sterilizačního zákonodárství, popisu projednávání sterilizačních zákonů v evropských zemích až po dokazování nutnosti přijetí těchto zákonů v Československu. Zpracovává také historii hnutí za sterilizace v Československu a její kniha je tak jedním z mála pramenů, ze kterých můžeme čerpat při poznávání historie tohoto hnutí u nás. Veselá však byla nekritickou obdivovatelkou německého sterilizačního zákona, o nutnosti sterilizačních opatření neměla žádné pochybnosti. Práce působí místy až agitátorsky a tendenčně. Dobový tisk ukazuje, že postoj právnické a lékařské skupiny nebyl zdaleka tak konzistentní a kladný, jak naznačila ve své knize.

9.2 Kritika německého sterilizačního zákona

Kritičtější komentáře lze nalézt v např. v Peroutkově *Přítomnosti*. Autor B. Pilc poukázal na podezřelý nárůst prováděných sterilizací po zavedení GeVeNa. Citoval zprávy z německých statistik, podle kterých bylo zdravotními soudy v roce 1934 kladně vyřízeno 56 244 návrhů na sterilizaci. Tento nárůst dával do souvislosti se zneužíváním zákona jako prostředku „národně socialistické doktríny“. Pilc pochyboval o nezávislosti zdravotních soudů, jež byly, podle něj obsazeny členy národně-socialistické strany a rozhodovaly podle příslušnosti k jednotlivým společenským třídám. „. . . je patrné, že pojem méněcennosti (v Německu, pozn. aut.) není faktem biologickým, nýbrž vztahuje se na všechny osoby sociálně stísněné. Nečiní se tu

¹²⁹ *Přednáška na téma sterilisace a kastrace. Zpráva o týdenních schůzích. Právník. 1935, s. 633-634*

odpovědná společnost, která přivedla osoby do jejich postavení, nýbrž jejich domnělá vlastní neschopnost.“¹³⁰ Podle Pilce byla sterilizační praxe v Německu pouze součástí úsilí o to, získat co největší moc vojenskou a politickou. Zdůrazňoval nutnost při hodnocení zákona přihlížet ke všem souvislostem. Pozoruhodné je, že Pilc o samotných sterilizacích hovořil pozitivně, byl však znepokojen okolnostmi, jež provázely praktikování zákona v Německu. „Nemůžeme odmítati sterilizaci jako hygienické opatření samo o sobě, musíme se proti ní stavět pouze tehdy, je-li opatřením státu, jenž nebezpečným způsobem zbrojí hmotně i morálně. Ve společnosti, jejímž cílem bude dosáhnouti co nejvyššího blaha všech, vynoří se jistě jednou i otázka sterilisace.“¹³¹

Ve druhé polovině 30.let začaly již být známy lékařské zkušenosti s operacemi v Německu a jejich dopady na zdraví pacientů. To vyvolalo další vlnu připomínek. Pilc publikoval zjištění německých lékařů o častých vážných následcích operace, končící v mnoha případech smrtí.¹³² Naproti tomu Veselá konstatovala dobré výsledky operací. Podle jejích zdrojů z lékařských zpráv probíhala rekonvalescence pacientů bez komplikací v 95% případů.¹³³

9.3 Memorandum k eugenickým sterilizacím

Významný posun ke skutečnému vytvoření osnovy zákona o eugenických sterilizacích nastal v roce 1936. 5. května Eugenická společnost pod vedením svého dlouholetého člena a národohospodáře prof. Josefa Drachovského (1876-1961) uspořádala zvláštní schůzi spojenou s anketou věnovanou otázce sterilizací. Účastnila se jí celá řada lékařů, právníků a národohospodářů. Eugenická společnost rozeslala pozvaným leták, kde stručně nastínila účelnost eugenických sterilizací a nutnost jejich zákonné úpravy. Písemné ohlasy zaslané zpět eugenické společnosti vyzněly kladně. Odpověděli mimo jiné profesori Haškovec, Horáček, Miříčka, Berka. Dr. Sekla ve svém projevu zdůraznil, že proti námitkám etickým a právním lze argumentovat dnešními zásahy státu v oblastech, jež dříve byly čistě soukromé.¹³⁴

Na schůzi přednášela opět Judr. Veselá. Zdůraznila velký počet zločinců rekrutujících se z duševně méněcenných osob. Pokládala tedy eugenickou sterilizaci také za jeden

¹³⁰ PILC, B.: *Německo sterilisuje*. Přítomnost. 1935, s. 588

¹³¹ PILC, pozn. 130, s. 589

¹³² PILC, pozn. 130

¹³³ VESELÁ, pozn. 69

¹³⁴ VESELÁ, pozn. 69

z prostředků boje proti kriminalitě. Zastavila se u problému legitimity sterilizací z hlediska trestního práva a vyslovila nutnost samostatného sterilizačního zákona. To koresponduje se stanoviskem dr. Lányho, který se stavěl proti začlenění sterilizačních zákonů do osnovy nově připravovaného trestního zákona.¹³⁵ Veselá se zastávala nucené sterilizace. Na závěr navrhla, aby byla ustavena zvláštní komise pověřená přípravou osnovy tohoto zákona.¹³⁶

Podle senátora Beneše by sterilizační zákony do budoucna vyřešily problém dětí, jež absolvují pomocnou školu a ve 14 letech již není žádná instituce, jež by se o ně postarala, zůstávají tak v péči obcí, pro něž jsou značnou přítěží.¹³⁷

Na závěr schůze bylo usneseno doporučit uzákonění eugenické sterilizace. Přípravnými pracemi pro vypracování osnovy sterilizačního zákona byl pověřen Eugenický ústav se spoluúčástí právníků. Jmenovitě se členy výboru pro přípravu osnovy stali Judr. Jarmila Veselá, docent Vladimír Bergauer (1898-1942), přednosta eugenického ústavu a dr. Bohumil Sekla, asistent eugenického ústavu. Bylo vypracováno memorandum obsahující jednotlivé směrnice pro zákonnou úpravu sterilizací. Na valné schůzi eugenické společnosti 21. června 1937 bylo schváleno a doporučeno k rozeslání odborníkům různých společenských oborů k posouzení a připomínkování.

V memorandu československá eugenická společnost deklarovala potřebu uzákonění eugenických sterilizací, nutnost vytvoření samostatného zákona, který by za stanovených podmínek zajišťoval beztrestnost provedení tohoto zákroku. Sterilizace by měla být povolena pouze z důvodů eugenických a povolení mělo být vázáno souhlasem osoby, u níž má být zákrok proveden, či jejich zákonných zástupců nebo poručenských úřadů. Ve sporných případech mohla o sterilizaci rozhodnout zvláštní komise složená z odborníků lékařsko-eugenických a právnických.¹³⁸ Návrh měli podávat sami postižení, jejich rodinní příslušníci, či poručníci. Zákrok měly také navrhovat příslušné „úřední instituce, které přicházejí s osobami tohoto druhu do styku“, tzn. úřady opatrovnické, zdravotní a sociální.¹³⁹

¹³⁵ Pozn. 129

¹³⁶ VESELÁ, pozn. 69

¹³⁷ VESELÁ, pozn. 69

¹³⁸ VESELÁ, pozn. 69

¹³⁹ ŠIMŮNEK, pozn. 18,

„Jako chirurgické zákroky byly navrženy soligatura a vasectomie (u mužů) a salpingektomie (u žen), sterilizace rentgenovým zářením nebyla shledána vhodnou.“¹⁴⁰

Byly určeny čtyři diagnostické skupiny, u kterých byla sterilizace doporučena:

- Dědičná slabomyslnost- díky diferenční plodnosti byla slabomyslnost uváděna na prvním místě, dědičný faktor se přepočítával u 75% případů
- Těžké dědičné nervové a duševní choroby – především Huntingtonova choroba a epilepsie
- Těžké dědičné smyslové defekty – dědičná slepota a hluchota
- Některé těžké dědičné tělesné defekty – zde byl jednoznačně zařazen pouze rozštěp patra¹⁴¹

Problémem sterilizací se zabývala i eugenická komise prvního odboru Masarykovy akademie práce. Vypracovala zprávu zabývající se historií a společenským významem sterilizací. Vědecká rada Masarykovy akademie práce pak tuto zprávu 5. března 1937 zaslala poslanecké sněmovně Národního shromáždění a Senátu, dále pak ministerstvu veřejného zdravotnictví a tělesné výchovy a ministerstvu spravedlnosti s žádostí o dostatečnou pozornost otázkám populačního vývoje obyvatelstva státu a zabránění zhoršení biologického potenciálu příštích generací.¹⁴²

Podle Jarmily Veselé se o sterilizačním zákoně hovořilo také v oficiální osnově trestního zákona z roku 1937, ovšem jako o nutnosti vytvořit samostatný zákon. Sterilizace měly být obecně z eugenické indikace, ne pouze k zamezení potomstva zatíženého zločinnými sklony rodičů, což byl jediný důvod k zařazení do osnovy trestního zákona.¹⁴³

Memorandum představovalo nejvýznamnější počín ve formulování snah o vytvoření zákona o eugenických sterilizacích. Pravděpodobně nebylo dále rozpracovááno. Příčiny pozastavení přípravných prací jsou nejasné. Zdá se však, že ministerští úředníci již byli plně seznámeni

¹⁴⁰ ŠIMŮNEK, pozn. 18, s. 237

¹⁴¹ ŠIMŮNEK, pozn. 18

¹⁴² VESELÁ, pozn. 69

¹⁴³ VESELÁ, pozn. 69

s dopady GeVeNa na čs. státní příslušníky v Německu a obávali se zásadního zásahu do osobní svobody člověka zaručené ústavou Československé republiky.¹⁴⁴

Po okupaci Československa se radikálně změnila politická situace. Od 1. ledna 1940 do 5. května 1945 platil GeVeNa na území oblastí připojených k Německu a vztahoval se i na německé obyvatele protektorátu.¹⁴⁵

„Tváří v tvář zavádění norimberských rasových zákonů v Protektorátě německými okupačními úřady čeští eugenikové umlkali. Ale ani nová říšská pražská universita se nemohla pochlubit schopnými rasovými hygieniky, kteří by měli pomáhat národnostní a rasové očištění prostoru Čech a Moravy: za demokratické první republiky prostě nevyrostli. Proto museli být dovezeni z Říše: na lékařské fakultě byl zřízen ústav pro rasovou hygienu, do jehož čela se postavil Rudinův mnichovský žák, ale rodilý Vídeňák K. Thums, na přírodovědecké fakultě byl o málo později zřízen ústav pro rasovou biologii v čele s bývalým referentem pro rasovou hygienu v SS (ještě před převzetím moci!) B. K. Schultzem. Oba přednostové získali samozřejmě i „domácí“ spolupracovníky, ti ale dříve pracovali na jiných úkolech a zřejmě mnoho podpory svým šéfům neprokázali: oba si neustále stěžovali na to, že jsou zahrnuti množstvím úkolů a přetížení. . . .“¹⁴⁶

10 Závěr

10.1 Shrnutí

Ve své práci jsem se zabývala diskusemi o zavedení eugenických sterilizací v Československu v prvních čtyřech dekádách minulého století. Zajímalo mě, jak byli čeští eugenikové ovlivněni humanitním a socialistickým smýšlením intelektuálních elit za 1. republiky a důvod neprosazení zákona o eugenických sterilizacích ve 30. letech, kdy mnoho evropských států postupně eugenické sterilizační zákony přijalo nebo o nich uvažovalo.

Česká eugenika se začala profilovat jako vědecký obor přibližně od roku 1900, inspirována eugenickými hnutími v Anglii a Spojených státech, v menší míře pak hnutími německým.

¹⁴⁴ ŠIMŮNEK, pozn. 18

¹⁴⁵ ŠIMŮNEK, pozn. 18

¹⁴⁶ JANKO, pozn. 10, s. 248

Vůdčí osobností české eugeniky se stal na počátku století prof. Ladislav Haškovec. Ve svých přednáškách a člancích se zasazoval o zlepšení kvality národa pomocí pozitivních i negativních eugenických opatření. Hlavním tématem se pro něj stala regulace sňatků lidí méněcenných, tedy lidí se špatnými dědičnými vlohami. Toho mělo být dosaženo díky předmanželským zdravotním prohlídkám a povinností prokázat se před sňatkem zdravotním vysvědčením. Haškovcovo úsilí vyvrcholilo na počátku 20. let pokusem o prosazení předmanželských prohlídek do zákonné podoby. Díky zásahu zdravotní rady ministerstva však vláda dodatek o zdravotním vysvědčení před sňatkem stáhla ještě před tím, než došlo k jeho projednávání v Poslanecké sněmovně.

I přes to, že ve Spojených státech byly postupně prosazovány sterilizační zákony a sterilizace byly běžně prováděny, v českém prostředí se o nich v prvních dvou dekádách 20. stol. hovořilo jen málo, zůstaly okrajovým tématem. Pro české akademiky byly známým, ale příliš radikálním eugenickým opatřením.

V odlišném světle začaly být sterilizace vnímány ve 20. letech. Po návrhu zákona o zrušení §144 Všeobecného trestního zákona o vyhnání plodu ze života, který přednesla poslankyně Landová-Štychová v roce 1920 se zvedla vlna ohlasů rozdělující společnost na dva tábory. V této souvislosti se mnozí přední čeští akademici vyjadřovali ke sterilizacím kladně. Přesto, že se ještě nepokoušeli o jejich prosazení, vnímali je jako menší zlo, než provádění potratů. Zlegalizování potratů se stalo symbolem morálního selhání, většina předních osobností té doby je neschvalovala, ať již měly být prováděny ze sociálních nebo eugenických důvodů. To vytvořilo atmosféru vhodnou k pozitivnějšímu přijetí sterilizací.

V roce 1934 vešel v platnost sterilizační zákon v Německu. Během 30. let uzákonily sterilizace ještě další evropské země, v dalších státech se připravovaly osnovy zákonů nebo se o potřebě těchto zákonů hovořilo. I čeští eugenikové začali pokládat sterilizace za nutné opatření, potřebné k ochraně národa před degenerativními vlivy. Mnozí lékaři, genetici i právníci obdivovali německý zákon, především jeho formální stránku. Proti rasovým teoriím, s německým zákonem spjatým, se vymezovali, někteří však byli ochotni je, v zájmu prosazení sterilizací tolerovat. Domnívali se, že jde o nevýznamnou součást jinak bezchybného zákona, která časem sama přestane být aktuální. Během třicátých let se konalo mnoho přednášek a diskusí, při nichž se přední eugenikové snažili přesvědčit akademickou společnost o

důležitosti uzákonění sterilizací a setkávali se většinou s kladným přijetím a souhlasem. Kritické hlasy zaznívaly především z církevních kruhů. V roce 1937 bylo vypracováno a schváleno memorandum obsahující jednotlivé směrnice potřebné k vytvoření zákona o eugenických sterilizacích. Memorandum bylo rozesláno všem důležitým státním institucím. To byl nejzazší krok učiněný k vytvoření sterilizačního zákona. Není známo, zda se vláda nebo ministerstvo zdravotnictví k memorandu vyjádřilo. Tím končí etapa svobodných diskusí o sterilizačních zákonech. Po vytvoření protektorátu se začínají na našem území prosazovat norimberské rasové zákony, po druhé světové válce, ve světle vykonaných zločinů se již debaty o sterilizačním zákoně u nás neobnovily.

10. 2 Eugenika v současnosti vs. eugenika v minulosti

Proč se lidé tolik touží podobat jeden druhému, eliminovat odlišnosti, srovnávat ostatní podle stejného měřítka? Je příčinou ztráta víry v Boha a snahy ovlivnit běh života? Místo přijímání skutečností tak, jak jsou, pokory a vyrovnání se s osudem, chceme se stát pány nad životem svým i cizím a nebojíme se zásahů do přirozených dějů, s podporou domnělých znalostí a odbornosti..

Eugenika vznikla jako důsledek snah o proměnu populace, v době, kdy se za nejvyšší stupeň vývojového stadia člověka považoval bílý muž vyššího společenského postavení. Pomocí různých metod měření se tito bílí muži pod rouškou seriózního vědeckého zkoumání snažili najít důkazy o nižší hodnotě lidí ženského pohlaví, chudých vrstev obyvatelstva a nejvíce pak chtěli dokázat nízkou vývojovou úroveň lidí odlišných ras. Díky objevům zákonů dědičnosti a snahy o jejich aplikaci na člověka v nich uzrál záměr zcela změnit a přestavět společnost k obrazu svému. „Ukazuje se, že pravděpodobnou příčinou eugenického myšlení byl a je strach, domnělý nebo skutečný, z materiálního nedostatku a současně obava z jinakosti, které lze obrátit proti některé marginalizované skupině.“¹⁴⁷

V roce 1905 Alfréd Binet vytvořil první test inteligence. Jeho prvotním záměrem bylo pomoci najít vhodnější metody vzdělávání pro různě nadané žáky. Přestože účel testování měl být

¹⁴⁷MUŽÁKOVÁ, M.:*Fenomén slabomyslnosti*.

zcela odlišný, test se začal záhy používat jako univerzální měřítko pro posouzení kvality člověka. Byla vytvořena přesná pomůcka pro třídění lidí, po které vědci toužili již celá desetiletí.

Hodnota člověka se posuzovala podle inteligence a užitečnosti pro společnost. V době vytváření národního povědomí, profilování národa jako společenské jednotky se elity jednotlivých států snažily co nejvíce zlepšit kvalitu společnosti. Chtěly odstranit, z jejich pohledu, škodlivé degenerační vlivy a naopak cíleně podpořit nositele těch nejlepších vlastností potřebných pro vystavění „zdravé“ populace. Podporou jim v tom bylo přesvědčení o neomylnosti vědy a jistota, že zásahy do přirozených procesů v životě lidí je oprávněná a obejde se bez následků.

Čeští eugenikové se od svých zahraničních kolegů nelišili. I ti největší humanisté kladli zájem národa nad zájmy jednotlivce. Souhlasili se zásahy do života člověka, společnost posuzovali jako jeden celek, bránili se jinakosti. Nutno je vyzdvihnout humanistický přístup k lidem s postižením, připomenout vysokou úroveň našeho pomocného školství, snahy zajistit handicapovaným vzdělání a připravit je na důstojný, samostatný život tak, aby byli prospěšní společnosti. Zakladatelům naší speciální pedagogiky, často také členům České eugenické společnosti nelze upřít humánní přístup. Přesto i oni považovali méněcenné za přítěž společnosti a jejich eliminaci považovali za přirozený požadavek zdravé populace.

Druhá světová válka nám ukázala, jak každá myšlenka, i dobrá, může být zneužitelná. Když působíme bezpráví, byť ve jménu obecně prospěšné věci, velmi snadno se obrátí proti nám samým. Pokud bude samozřejmě porušovat práva nejslabších, stane se to precedensem pro křivdu páchanou v masovém měřítku. Z procesu s Adolfem Eichmanem vyplynulo, že v nacistickém Německu probíhala likvidace miliónů lidí, aniž si většina obyvatel uvědomila hrůznost těchto dějů a svůj podíl na nich pokládala za běžnou součást svého povolání.

V šedesátých letech začalo v euroamerické společnosti sílit hnutí za lidská práva. Změnil se obraz člověka ve společnosti. Dnes má v našich zemích každý právo na svobodný a důstojný život. Právo na to vyjádřit svůj názor a vybrat si obhájce, pokud se nemůže hájit sám. Stav zdaleka není ideální, přesto se postupně daří lidem s postižením zapojovat do společnosti, považovat je za její přirozenou součást. Stále je pro nás inteligence a zdatnost důležitým

měřítkem hodnoty člověka, postupně ale vnímáme i další důležité lidské vlastnosti, které jsou cenným přínosem pro lidskou společnost.

Tento stav je však velmi křehkým a neznamena, že jsme se dostatečně poučili ze svých chyb. Samotný obor genetiky dospěl k mohutnému rozmachu a čím více ze zákonitostí dědičnosti poznáváme, tím více jsme nejistí. Naši předchůdci odmítali potraty, byl to pro ně etický problém. V současnosti, přes protesty některých skupin obyvatelstva, probíhají potraty běžně a to nejen z eugenických nebo sociálních důvodů, ale často pouze z osobních důvodů. Každá nastávající matka prochází genetickými testy, díky nimž lze zjistit, zda plod bude mít dědičné onemocnění a ona sama má možnost volby, zda dítě donosí nebo ne. Společnost se přiklání k tomu, aby byl plod s dědičnou vadou usmrcen, pokud se matka rozhodne opačně, setkává se většinou s nepochopením. Jsme lepší, než eugenikové na počátku minulého století? I my se snažíme eliminovat příchod postiženého dítěte na svět. Máme naštěstí právo svobodné volby, předsudky ve společnosti jsou však stále velké.

Genetika jde ještě dál. Jsme schopni umělého mimotělního oplodnění, při němž můžeme nechat přežít jen zdravé oplodněné vajíčko. V posledních letech přichází vědci s dalšími a dalšími objevy. Jsme schopni určit pohlaví oplodněné zárodečné buňky. Budoucí rodiče by si, zatím teoreticky, mohli vybrat, zda budou mít chlapce, či dívku. Kde je hranice, podle níž určíme, co je ještě v pořádku a co je již příliš velký zásah do přírodních zákonitostí? Stáváme se stále méně pokornými a jsme si jistí neomylností vědy, tak jako první eugenikové. Zapomínáme, že unifikace vede k totalitě. Bohužel nejsme schopni nahlížet na tyto věci z dostatečného odstupu. Nastoupili jsme do rozjetého vlaku, o kterém nevíme, kam míří. Čas ukáže, kam až nás příroda a okolnosti nechají zajít a můžeme doufat, že se již nebudou opakovat události podobné těm válečným.

Seznam použité literatury:

- BŘESKÝ: *Sterilizační zákon v Německu*. in *Časopis lékařův českých*. 1935. str. 619
- BROŽEK, A.: *Eugenika, nauka o zušlechtění a ozdravení lidu založená na pravidlech o dědičnosti*. Pražská lidová revue. 1912
- BROŽEK, A.: *Zušlechtění lidstva*. Praha: F. Topič, 1922
- BROŽEK, A.: *Biologický pojem rasy*. in WEIGNER, Praha, 1934
- ČÁDA, F.: *Úkoly a význam „České společnosti eugenické“*. Třeboň, 1915
- FEINBERG, M.: *Elusive equality: Gender, citizenship and the limits of democracy in Czechoslovakia 1918-1950*. Pittsburg PA: University Pittsburg Press, 2006
- FOUSTKA, B.: *Slabí v lidské společnosti*. 1904. Praha. Jan Leichter
- HAŠKOVEC, L.: *Organisace eugenického hnutí v Čechách*. Revue. 1917
- HAŠKOVEC, L.: *Diskuse k omezování a zakazování sňatků z důvodů eugenických*. *Časopis lékařův českých*. 1919
- HAŠKOVEC, L.: *O návrhu zákona k obřadnostem smlouvy manželské*. *Časopis lékařův českých*. 1920
- HONZÁKOVÁ, A.: *O vyhnání plodu-K diskusi*. *Ženský list*. 1921
- JANKO, J.: *Diskuse k eugenickému hnutí v českých zemích*. *Dějiny věd a techniky*. 1997
- JIRMAN, FR. R.: *Eugenické hnutí*. *Člověk*. 1923, č. 4
- KADLEC, K.: *Racionalisace života. Snahy o řízení vzniku lidského života a i jeho konce z hlediska mravouky*. Praha: 1936
- MAŤUŠENKO, B.: *K otázce umělého zneplodňování méněcenných*. *Časopis lékařův českých*. 1927
- MUŽÁKOVÁ, M.: *Fenomén slabomyslnosti v kontextu lidských práv*. *Disertační práce*. Praha, 2009

MUŽÁKOVÁ, M.: *Ještě jednou k otázce sterilizací lidí s postižením jako mementu pohledu na jinakost člověka v moderních dějinách*. Speciální pedagogika. 2013

PELNÁŘ: *Omezování a zakazování sňatků z důvodů eugenických*. Časopis lékařův českých. 1919

PILC, B.: *Německo sterilisuje*. Přítomnost. 1935

PLATÓN: *Ústava*. Praha: Svoboda-Libertas, 1993

RÁDL, E.: *Několik poznámek o eugenice*. Naše doba. 1935

RÁDL, E.: *Proti tak zvané sociální indikaci: námitky proti návrhu nového zákona o umělém potratu*. Praha: YMCA, 1932

RŮŽIČKA, V.: *Péče o zdatnost potomstva*. Praha: 1923

RŮŽIČKA, V.: *O eugenické a sociální indikaci umělého potratu*. Praktický lékař. 1933

RŮŽIČKA, V.: *Zlepšení stavu národa plemennou hygienou či eugenikou?* In WEIGNER, Praha: 1934

SEKLA, B.: *Eugenické sterilizační zákony*. Praktický lékař. 1934

SEKLA, B.: *Otázka eugenických sterilisací v Anglii*. Praktický lékař. 1934

SEKLA, B.: *Rasové teorie a jejich kritika*. Útok. 1934-1935

SEKLA, B.: *Eugenika reakční, či pokroková*. Naše doba. 1935

ŠIMŮNEK, M.V.: *Pro et contra: Debaty o zavedení eugenické sterilizace v Československu, 1933-1938*. Speciální pedagogika. 2012

ŠIMSA. *Význam eugeniky a dědičnosti pro člověka a národ*. Člověk. 1923

TITZL, B.: *Postižený člověk ve společnosti. Hledání počátků*. Praha: Pedagogická fakulta UK, 1998

TURDA, M., WEINDLING, P.J.: *"Blood and homeland": Eugenics and racial Nationalism in Central and Southeast Europe, 1900-1940*. Budapest: CEU Press, 2006

VÁGNEROVÁ, M., HADJ-MOUSSOVÁ, Z., ŠTECH, S.: *Psychologie handicapu*. 2. Vydání, Praha, Karolinum 1999

VESELÁ, J.: *Sterilisace: problém populační, sociální a kriminální politiky*. Praha: L. Mazáč, 1938

VOJTKO, T: *Eugenika (aneb) zneužití jednoho očekávání*. Speciální pedagogika. 2005

WASSERMANN, M.: *„O indikacích a eugenických a sociálních k zavedení potratu*. Františkovy lázně: 1921

WEIGNER, K: *Rovnocennost evropských plemen a cesty k jejich zušlechťování*. Praha: Česká akademie věd a umění, 1934